

Lexicographic Bulletin

Vol 15 (1985)

Lexicographic Bulletin

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΟΝΤΟΣ ΤΟ ΚΕΝΤΡΟ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ
ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ

ΑΘΗΝΑ
1985

Η γλώσσα του Παλαμά και των δημοτικών τραγουδιών

Anastasia Katsiki-Guivalou

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ

ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΟΝΤΟΣ ΤΟ ΚΕΝΤΡΟ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ
ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ

ΑΘΗΝΑ

1985

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ
BULLETIN LEXICOGRAPHIQUE
15 (1983)

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ

ΛΕΞΙΚΟΓΡΑΦΙΚΟΝ ΔΕΛΤΙΟΝ

ΕΚΔΙΔΕΤΑΙ ΜΕ ΤΗΝ ΕΠΙΜΕΛΕΙΑ
ΤΟΥ ΔΙΕΥΘΥΝΟΝΤΟΣ ΤΟ ΚΕΝΤΡΟ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ
ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΛΩΣΣΗΣ

ΤΟΜΟΣ ΔΕΚΑΤΟΣ ΠΕΜΠΤΟΣ

ΑΘΗΝΑ

1985

ΑΚΑΔΗΜΙΑ ΑΘΗΝΩΝ
ΚΕΝΤΡΟΝ ΣΥΝΤΑΞΕΩΣ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΛΕΞΙΚΟΥ
ΤΗΣ ΝΕΑΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΤΗΣ ΤΕ ΚΟΙΝΩΣ ΟΜΙΛΟΥΜΕΝΗΣ
ΚΑΙ ΤΩΝ ΙΔΙΩΜΑΤΩΝ

Λεωφόρος Συγγροῦ 129 - Β. Δίπλα 1. Ἀθήνα 117 45

Διευθύνων : ΝΙΚΟΛΑΟΣ Γ. ΚΟΝΤΟΣΟΠΟΥΛΟΣ

ACADEMIE D'ATHENES
CENTRE DE REDACTION DU DICTIONNAIRE HISTORIQUE
DU GREC MODERNE (LANGUE COMMUNE
ET DIALECTES)

129, Bd Syngrou - 1, rue V. Dipla. Athènes 117 45

Administrateur : NICOLAS G. CONTOSSOPOULOS

ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΩΝ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

	Σελίδες
<i>Αγαπητού Τσοπανάκη: Πλαταμώνας</i>	5- 10
<i>Αντώνη Δ. Μπουσμπούκη: Τοπωνύμια από την Πιάλεια Τρικάλων</i>	11- 30
<i>Αντώνη Δ. Μπουσμπούκη: Λέξεις του ελληνο-ιταλικού γλωσσικού χώρου</i>	31- 48
<i>Δημητρίου Α. Κρεκούκια: Αρχαιοπινή τοπωνύμια Λευκάδας</i>	49- 59
<i>Νικολάου Γ. Κοντοσοπούλου: Επτανησιακά γλωσσογεωγραφικά</i> ..	61- 67
<i>Νικολάου Γ. Κοντοσοπούλου: Λημνικά γλωσσικά</i>	69- 76
<i>Άντας Κατσίκη-Γκιβάλου: Η γλώσσα του Παλαμά και των δημοτικών τραγουδιών</i>	77-102
<i>Ελευθερίας Γιακουμάκη: Η αισθητική αξία της παραβίασης του γλωσσικού κανόνα στην ποίηση</i>	103-113
<i>Σταύρου Γ. Κατσουλέα: Βυζαντινά επώνυμα Ικαρίας</i>	115-134
<i>Χριστίνας Μπασέα-Μπεζαντάκου: Γλωσσογεωγραφικές παρατηρήσεις στο ιδίωμα της περιοχής Αλαγονίας</i>	135-164
<i>Θανάση Νάκα: Λαϊκή γλώσσα και δημοτικό τραγούδι</i>	147-158
<i>Θανάση Νάκα: Μετοχικά</i>	159-197
<i>Άγγελου Γ. Αφρουδάκη: Καλυμνιακά Τοπωνύμια, Α'</i>	199-214
<i>Γιάννη Ηλιούδη: Αλλόφωνα του λ στο γλωσσικό ιδίωμα των προσφύγων από το Καβακλί της Αν. Ρουμελίας</i>	215-231
<i>Χριστίνας Μπασέα-Μπεζαντάκου: Παρωνύμια από περιοχή της Έξω Μάνης</i>	233-257
<i>Γιάννη Ηλιούδη: Το προθετικό «α» στο γλωσσικό ιδίωμα των προσφύγων από το Καβακλί της Ανατολικής Ρουμελίας</i>	259-269
<i>Χρυσ. Τσικριτσή-Κατσιανάκη: Μερικά διορθωτικά στα «οικογενειακά μας ονόματα» του Μ. Τριανταφυλλίδη</i>	271-277
<i>Σταύρου Μάνεση: Η συμβολή της βυζαντινής κληρονομιάς στην καλύτερη γνώση της νέας ελληνικής γλώσσας</i>	279-300

ΒΙΒΛΙΟΚΡΙΣΙΕΣ

<i>Ελευθερία Γιακουμάκη: Αναστασίου Καραναστάση «Ιστορικό Λεξικό των ελληνικών ιδιωμάτων της Κάτω Ιταλίας»</i>	301-310
<i>Michel Contini: Giulio Paulis «Lingua e cultura nella Sardegna bizantina»</i>	311-316

ΝΕΚΡΟΛΟΓΙΑ

<i>Άντας Κατσίκη-Γκιβάλου: Μιχάλης Χρ. Οικονόμου (1896-1984)</i>	317-323
--	---------

Η ΓΛΩΣΣΑ ΤΟΥ ΠΑΛΑΜΑ ΚΑΙ ΤΩΝ ΔΗΜΟΤΙΚΩΝ ΤΡΑΓΟΥΔΙΩΝ

(ΜΕΡΙΚΕΣ ΜΟΡΦΟΛΟΓΙΚΕΣ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ)¹

Ὁ Παλαμᾶς στάθηκε εὐαίσθητος δέκτης ὅλων τῶν νέων ρευμάτων τῆς ἐποχῆς του. Ἦταν, ὅπως λέει ὁ ἴδιος, ἀκούραστος ἀναγνώστης βιβλίων. Ἐκανε συντροφιά μὲ τὰ βιβλία ποὺ τὸν ἔκαναν νὰ οἰκειωθεῖ τὴν ἀρχαία, τὴ βυζαντινὴ καὶ τὴ νεώτερη ἱστορία, φιλοσοφία καὶ λογοτεχνία, καθὼς καὶ μὲ βιβλία ξένων λογοτεχνῶν ποὺ πλάταιναν τοὺς πνευματικούς του ὀρίζοντες. Ὁ ἴδιος δὲν παύει ποτέ νὰ τὰ θυμᾶται μ' εὐγνωμοσύνη. Πολλές φορές ἀναφέρεται στοὺς πνευματικούς του πατέρες καὶ συνοπτικὰ στοὺς Βωμούς λέει:

*«Σολωμός, Ρήγας, Βηλαρᾶς, Ψυχάρης, Βαλαωρίτης,
τῆς μυγδαλιᾶς τὰ στέφανα καὶ τοῦ σποριᾶ τὰ χέρια,
καὶ οἱ παραστάτες κ' οἱ προεστοί. Πολέμαρχοι. Οἱ Πατέρες.*

(B. 7,24)²

Στὸν ἴδιο ἐγκωμιαστικὸ ὕμνο ἀναφέρονται ὁ Πολίτης «ὁ Σοφός», ὁ Κορνάρος τὸ «κρητικὸ τ' ἀηδόνι», ὁ Πολυλᾶς ὁ «πλάστης κριτῆς» καὶ ὁ Πάλλης ὁ «ψάλτης». Καὶ μαζὶ μ' αὐτούς, ἐπάνω ἀπ' αὐτούς ὁ Παλαμᾶς θυμᾶται στὸν ὕμνο του τὸ δημοτικὸ τραγούδι καὶ τὸ θαυμάζει, γιὰ εἶναι, καθὼς λέει, ὁ καθρέφτης τῆς ἐλληνικῆς ψυχῆς, ποὺ δίνει ζωὴ στὴν ἄψυχη πλάκα, γιὰ μὲσα στὸ δικό του κόσμο ὅλα παίρνουν αἴσθηση «καὶ μιλᾶν μ' ἀνθρωπινὴ λαλίτσα».

Τὰ τραγούδια τῆς πατρίδας του ἔθρεψαν τὴν ψυχὴ τοῦ ποιητῆ³. Ἀπ' αὐτὰ ἀντλήσε νέους χυμούς, ὀδηγήθηκε στὴ ζωντανὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ καὶ πῆρε ἐμπνεύσεις γιὰ τὴν ποίησή του. Στὴν πρώτη ποιητικὴ του συλλογῆ, ποὺ καὶ ὁ

1. Τὸ κείμενο αὐτὸ εἶχε ἀποτελέσει ἰδιαίτερο κεφάλαιο τῆς διδακτορικῆς μου διατριβῆς: *L'influence des chants populaires sur la langue et sur la poésie de Palamas*, p. 319, Paris 1972. Στὴν παρούσα μορφή του ἔχει ὑποστῆ περαιτέρω μελέτη καὶ ἐπεξεργασία.

2. Γιὰ τὰ ἔργα τοῦ Κ. Παλαμᾶ παραπέμπουμε στὰ «Ἀπαντα» συγκεντρωμένα ἀπὸ τὸν Γ. Κατσιμπαλῆ. Ἀθήνα (τ. 1-16), ἐκδ. Μπίρης. Γιὰ τὶς παραπομπὲς στὰ ἔργα τοῦ Κ. Παλαμᾶ βλ. τὶς συντομογραφίες, σ. 32.

3. Ὅλες οἱ ἀναφορὲς τοῦ Κ. Παλαμᾶ στὸ δημοτικὸ τραγούδι βρίσκονται στὰ Εὐρετήρια τοῦ 17ου τόμου τῶν Ἀπάντων, ποὺ συντάχτηκαν ἀπὸ τοὺς Γεώργιο Κεχαγιόγλου - Γ. Π. Σαββίδη, Ἀθήνα, 1984, Ἰδρυμα Κωστῆ Παλαμᾶ, σ. 122-124.

τίτλος της είναι εμπνευσμένος από τα δημοτικά τραγούδια τῆς πατρίδας του, ὁ ποιητῆς λέει:

Οἱ στίχοι 'ς τὴν πατρίδα μου εἶνε καθάριο μέλι...
 — Σᾶς ἀγαπῶ κ' ἔχω ἀπὸ σᾶς μιὰ δόξα νὰ ζητήσω,
 ὦ στίχοι, ποῦ ἀηδονόλαλοι φωλιάζετε' ἐδῶ πέρα.
 Ἐλᾶτε νὰ μὲ μάθετε νὰ σᾶς βαστῶ τὸ ἴσο
 Ἐπάνω 'ς τὰ δροσόχορτα μὲ μιὰ καλὴ φλογέρα!
 Σᾶς ἀγαπῶ κ' ἔχω ἀπὸ σᾶς μιὰ δόξα νὰ ζητήσω!

(Τρ. Π. 1,79)

Τοὺς στίχους τῆς πρώτης νιότης του (τοὺς ἔγραψε τὸ Μάρτη τοῦ 1883) τοὺς θυμᾶται καὶ τοὺς ξαναλέει ὕστερ' ἀπὸ μισὸ αἰῶνα στὴν κύκνεια συλλογὴ του *Οἱ Νύχτες τοῦ Φήμιου* (1933), ὅταν πιά τὰ δημοτικά τραγούδια τὸν εἶχαν μάθει μὲ τὸ παραπάνω («νὰ βαστᾶ τὸ ἴσο»).

Οὐσιαστικότετη εἶναι ἡ ἐπίδραση τοῦ δημοτικοῦ λόγου, ἰδίως στὴν ἀφετηρία τῆς δημιουργίας τοῦ ποιητῆ, τότε πού πῆρε τὸ δρόμο πρὸς τὸ δημοτικισμό. Ἐκεῖ βλέπουμε ὅτι τὰ πρῶτα βήματά του εἶναι κάπως δειλά. Ἡ δημοτικὴ του γλῶσσα στὴν πρώτη ποιητικὴ του συλλογὴ, στὰ *Τραγούδια τῆς Πατρίδος μου* (1886) εἶναι ἀκόμα ἀδιαμόρφωτη μὲ τύπους λόγιους καὶ μὲ ὀρθογραφία συντηρητικὰ ἱστορικὴ. Βλέπουμε λ.χ. τοὺς λόγιους τύπους: τῆς πατρίδος, ἡ φύσις, εἰς τὸν ἦχο της, εὐρίσκονταν κ.ἄ. καὶ τὴ λόγια ὀρθογραφία: ἀνάρηα, Ῥωμηοσύνη, ἀρηὰ ῥιξίματα, βοῦλλα, δὲ ῥάρανε, κάθε τόσω, μέρα τῆ μέρα, καὶ ἄλλα πολλὰ πού σήμερα φαίνονται σὰν ἀνορθογραφίες. Στὰ κατοπινὰ ἔργα του Ὁ Ὕμνος τῆς Ἀθηνᾶς (1889) καὶ τὰ Μάτια τῆς Ψυχῆς μου (1892) ὁ δημοτικισμὸς του συμπληρώνεται καὶ τέλος ἀργότερα μὲ τὴν Ἀσάλευτη Ζωὴ (1904) ὀλοκληρώνεται καὶ ἀκολουθοῦνται κανόνες πού σιγὰ σιγὰ θὰ γενικευτοῦν.

Ἡ πηγὴ τῆς γλώσσας τοῦ Παλαμᾶ εἶναι ἡ δημοτικὴ ποίηση. Ἀλλὰ ὁ Παλαμᾶς καὶ στὴ γλῶσσα, ὅπως καὶ στὸ περιεχόμενο καὶ στὴν τεχνοτροπία, δὲ μιμεῖται δουρικὰ τὸ δημοτικὸ τραγούδι. Πῆρε τὸ γλωσσικὸ ὑλικὸ τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ καὶ τὸ καλλιέργησε, τὸ ἀνύψωσε, τὸ πλούτισε καὶ τὸ διαμόρφωσε σὲ μιὰ γλῶσσα πλούσια, ἀρρενωπὴ ἀλλὰ καὶ εὐλύγιστη, ἱκανὴ νὰ γίνεῖ πανελλήνιο ὄργανο γιὰ τὴν ἔκφραση ὅλων τῶν στοχασμῶν. Γιὰ νὰ τὸ πετύχει αὐτό, στάθηκε βασικὰ στὴ γλῶσσα τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. Ἀλλὰ τὴ γλῶσσα αὐτὴ τὴν ἀνάπλασε κάνοντας ὅλες τὶς ἀναγκαῖες «νόμιμες» ὑποχωρήσεις καὶ στὸ φωνητικὸ μέρος καὶ στὸ τυπικὸ, ὥστε ἡ γλῶσσα του νὰ ἔχει τὴν ἱκανότητα νὰ ἐκφράζει καὶ τὶς πιὸ ὑψηλὲς ἐπιστημονικὲς ἔννοιες. Ἐκανε δηλαδὴ αὐτὸ πού εἶχε πεῖ ὁ Σολωμὸς: ὑποτάχτηκε στὴ γλῶσσα τοῦ λαοῦ καὶ στάθηκε ἱκανὸς νὰ τὴν κυριέψει. Καὶ σ' αὐτὸ τὸ μεγάλο ἔργο ἀναδείχτηκε ἀληθινὸς πλάστης καὶ δημιουργός.

Στὴ μορφολογία τῆς νεοελληνικῆς παρατηροῦμε ὅτι ὁ Παλαμᾶς ἀκολουθεῖ κατὰ βάση τὴ γλῶσσα τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν. Δέχεται ὅλους τοὺς γραμματικούς τύπους ποὺ χρησιμοποιοῦνται σ' αὐτὰ μὲ κάποιες ἐξαιρέσεις, ἄλλοτε γιὰ λόγους ὕφους καὶ ἄλλοτε ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τοῦ μέτρου. Γενικὰ ὅμως οἱ κανόνες ποὺ βγαίνουν ἀπὸ τὴν ἐξέταση τῆς γλώσσας τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν εἶναι οἱ ἴδιοι ποὺ ἀκολουθεῖ ὁ Παλαμᾶς. Μὲ μιὰ προσεχτικὴ ἐξέταση στὸ σχηματισμὸ τῶν κλιτῶν μερῶν τοῦ λόγου βλέπουμε τ' ἀκόλουθα.

ΟΥΣΙΑΣΤΙΚΑ

Γιὰ νὰ μὴν ἐπεκταθοῦμε σὲ ἀσκοπη παράθεση ὅλων τῶν παραδειγμάτων ποὺ θεμελιώνουν γενικούς κανόνες γιὰ τὸ σχηματισμὸ τῶν οὐσιαστικῶν, παίρνουμε ὡς βάση τὴν κλίση τους, ὅπως τὴν ξέρουμε σήμερα στὴν κοινὴ δημοτικὴ, προφορικὴ καὶ γραπτὴ. Θὰ περιοριστοῦμε νὰ σημειώσουμε μόνο ὀρισμένες χαρακτηριστικὲς διαφορὲς ἢ διπλοτυπίες, ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν εἰσχώρηση ἰδιωματικῶν τύπων στὴ γλῶσσα τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν ἢ ποὺ ὀφείλονται κάποτε σὲ λόγους μετρικούς. Καὶ θὰ δοῦμε ἔπειτα πῶς ὁ Παλαμᾶς ἀκολούθησε στὰ σημεῖα αὐτὰ τὴ γλῶσσα τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν ποὺ τοῦ χρησίμευσε ὡς πρότυπο.

ΑΡΣΕΝΙΚΑ

Αὐτὸ ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει περισσότερο στὰ ἀρσενικά εἶναι ἡ ὀνομαστικὴ καὶ ἡ αἰτιατικὴ τοῦ πληθυντικοῦ, γιὰτὶ στὸν πληθυντικὸ ἡ κλίση τῶν οὐσιαστικῶν τείνει νὰ ἐξαφανιστεῖ.

Τὰ ἀρσενικά οὐσιαστικά σὲ -ας ἰσοσύλλαβα, στὰ δημοτικὰ τραγούδια, σχηματίζουν τὴν ὀνομαστικὴν πληθυντικοῦ σὲ -ες καὶ σὲ -οι καὶ τὴν αἰτιατικὴν σὲ -ες καὶ σὲ -ους π.χ. ἄρχοντας - οἱ ἄρχοντες (74, 53)⁴ ἄντρας - οἱ ἄντρες (66 A, 8), τοὺς ἄντρες (12, 13)· ἔχουμε ὅμως ἀκόμη τὸν τύπο οἱ ἄντροι (68, 16), μήνας - τοὺς μῆνες (83, 1), γέροντας - οἱ γέροντες (9A, 9), τοὺς γερόντους (25, 6), μάρτυρας - τοὺς μαρτύρους (92, 15).

Στὴν ποίηση τοῦ Παλαμᾶ τ' ἀρσενικά οὐσιαστικά σὲ -ας ἰσοσύλλαβα σχηματίζουν κυρίως τὸν πληθυντικὸ σὲ -οι π.χ. ἀρχόντοι (Φλ. Β. 5, 29), βουκολάκοι (Δ. Γ. 3, 417), δαιμόνοι (Β. 7, 51), ἥρωοι (Δ. Γ. 3, 431· ἔχουμε ὅμως καὶ ἥρωες (Α. Ζ. 3, 211)), μαστόροι (Β. 7, 27), πορτοφυλάκοι (Δ. Γ. 3, 396).

4. "Ὅλες οἱ παραπομπὲς τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν γίνονται στὶς «Ἐκλογές» τοῦ Ν. Γ. Πολίτη (2η ἐκδ., 1925). Σὲ κάθε παραπομπὴ ἀναγράφεται ὁ ἀριθμὸς τοῦ τραγουδιοῦ καὶ ὁ ἀριθμὸς τῶν στίχων.

Ἡ αἰτιατική σχηματίζεται πολὺ συχνὰ σὲ -ους π.χ. αὐτοκράτορους (Φλ. Β. 5, 41), γιγάντους (Φλ. Β. 5, 52), δαιμόνους (Δ. Γ. 3, 330) μήγους (Φλ. Β. 5, 73).

Γ' ἄρσενικά οὐσιαστικά σὲ -άς (ὀξύτονα) εἶναι ἀνισοσύλλαβα καὶ σχηματίζουν πληθυντικὸ σὲ -άδες: ἀγὰς - ἀγάδες (49, 19), ραγιάς - ραγιάδες (12, 5) (3, 4), παπὰς - παπάδες (9B, 12) καὶ (2, 10). Ἔτσι καὶ μερικὰ παροξύτονα, π.χ. χότζας-χοτζάδες (10B, 7).

Ἀνάλογα οὐσιαστικά ὑπάρχουν ἐπίσης στὴν ποίηση τοῦ Παλαμᾶ: φονιάς - φονιάδες (Δ. Γ. 3, 373), ζουρνάς, ζουρνάδες (Δ. Γ. 3, 306), παλληκαράς - παλληκαράδες (Τρ. Π. 1, 50), σκαφτιάς - σκαφτιάδες (Β. 7, 59). Ἔτσι καὶ μερικὰ παροξύτονα: ρήγας - ρηγάδες (Φλ. Β. 5, 46).

Οἱ καταλήξεις -της -τήδες -τάδες

Ἀναλογικὰ πρὸς τὰ οὐσιαστικά σὲ -άς -άδες ἢ κατάληξη -άδες γενικεύτηκε γιὰ τὰ οὐσιαστικά σὲ -της ποὺ εἶχαν τὸ -η ὡς θεματικὸ φωνῆεν στὸν ἐνικό. Ἔτσι μπῆκε στὴ νεοελληνικὴ γλῶσσα ἢ καταληκτικὴ φόρμα -της -τάδες (κοιτῆς - κοιτάδες), ποὺ εἶναι πολὺ συχνὴ στὰ δημοτικὰ τραγούδια.

Ἀργότερα ἢ ἐξέλιξη τῆς γλῶσσας εἶχε ὡς συνέπεια νὰ ἐπεκταθεῖ στὸν πληθυντικὸ τὸ θεματικὸ φωνῆεν η τοῦ ἐνικοῦ⁵. Ἔτσι ὅλα τὰ οὐσιαστικά ποὺ μπῆκαν στὸ νεοελληνικὸ λεξιλόγιο σχημάτισαν τὸν πληθυντικὸ μὲ τὸ ἴδιο θεματικὸ φωνῆεν, σὲ -ῆδες κατῆς - κατῆδες, σταυρωτῆς - σταυρωτῆδες, κιοτῆς - κιοτῆδες.

Αὐτὴ ἢ ἐξέλιξη εἶχε σὰν ἀποτέλεσμα νὰ χρησιμοποιοῦνται συγχρόνως καὶ οἱ δύο φόρμες τοῦ πληθυντικοῦ α) σὲ -τάδες γιὰ τὰ παλαιότερα οὐσιαστικά καὶ β) σὲ -τήδες γιὰ τὰ οὐσιαστικά σὲ -της ποὺ μπῆκαν ἀργότερα στὸ λεξιλόγιο. Αὐτοὶ οἱ ἀνισοσύλλαβοι τύποι εἶναι καθαρὰ λαϊκοί: εἶναι οἱ μόνοι τοὺς ὁποίους συναντᾶμε στὰ δημοτικὰ τραγούδια καὶ στὰ παραμύθια (συλλογὴ Ν. Πολίτη). Ἡ ὑπαρξὴ τους μαρτυρεῖται ἐπίσης στὶς πρώτες γραμματικὲς (Σοφιανοῦ (1540), Πόρτιου (1638) καὶ ἄλλων).

Παράλληλα μ' αὐτὲς τὶς καταλήξεις, ἦταν ἀκόμα σὲ χρῆση στὴ γραπτὴ καθαρεύουσα ἢ ἀρχαία κατάληξη -ταί.

Στὴν ἐποχὴ τοῦ Παλαμᾶ, ποὺ τὰ λογοτεχνικὰ ἔργα ἄρχισαν νὰ γράφονται στὴ δημοτικὴ, παρουσιάστηκε τὸ πρόβλημα ποιὸν τύπο τοῦ πληθυντικοῦ ἔπρεπε νὰ χρησιμοποιοῦν γιὰ τὰ ὀξύτονα σὲ -της στὴν ποίηση καὶ στὸν πεζὸ λόγο. Δύο τύποι ὑποδείχτηκαν γι' αὐτὴ τὴ χρῆση: α) ὁ ἀνισοσύλλαβος τύπος τοῦ οὐσιαστι-

5. Γ. Χατζιδάκι, Σύντομη Ἱστορία τῆς Ἑλληνικῆς Γλῶσσας, Ἀθῆναι 1967, 2η ἐκδ. σ. 62.

κοῦ, π.χ. μαθητάδες ποὺ εἶχε μὲν τὸ πλεονέκτημα νὰ εἶναι λαϊκός, ἀλλὰ δὲν μπορούσε νὰ γίνει εὐκόλα ἀποδεκτὸς ἀπὸ αὐτιά ποὺ ἦταν συνηθισμένα στὸν καθαρευουσιάνικο τύπο μαθηταί. β) Ὁ ὀξύτονος καθαρευουσιάνικος τύπος ποὺ ἐπὶ χρόνια εἶχε συνδεθεῖ μὲ τὴν ἀρχαία γλῶσσα, ὅπου ἀνῆκε. Γιὰ νὰ γίνει δεκτὸς στὴ δημοτικὴ χωρὶς νὰ σοκάρει, ἔπρεπε νὰ βρεθεῖ ἓνας ἄλλος ὀξύτονος τύπος ποὺ θὰ μπορούσε νὰ θεωρηθεῖ λαϊκός. Ἔτσι γενικεύσανε τὸν ἰσοσύλλαβο τύπο -τές, ποὺ σπάνια χρησιμοποιοῦσαν μέχρι τότε, σὲ μερικὲς διαλέκτους. Αὐτὸς ὁ τύπος εἶχε τὸ προσὸν νὰ εἶναι ὀξύτονος καὶ νὰ πλησιάζει ἔτσι πρὸς τὸ λόγιον τύπο· προέρχονταν ἀπευθείας ἀπὸ τὴν ἀλλαγὴ τῆς κατάληξης τῆς ὀνομαστικῆς πληθυντικοῦ -αὶ σὲ -ές.

Ἀπ' αὐτὴ τὴν ἐποχὴ οἱ συγγραφεῖς χρησιμοποιοῦν τὸν ἰσοσύλλαβο τύπο τοῦ πληθυντικοῦ κυρίως γιὰ τὶς λόγιες λέξεις: δικαστές, πρωταγωνιστές, ἀλλὰ γιὰ τὶς λαϊκὲς λέξεις χρησιμοποιοῦν καὶ τὸν ἰσοσύλλαβο τύπο -τές καὶ τὸν ἀνισοσύλλαβο -τάδες: βουτηχτές καὶ βουτηχτάδες, διαλαλητές καὶ διαλαλητάδες, θεριστές καὶ θεριστάδες.

Καὶ στὰ δύο ποιητικὰ ἔργα ποὺ μελετοῦμε θὰ ἐξετάσουμε α) τὴν χρῆση πληθυντικοῦ σὲ -τές καὶ -τάδες καὶ β) σὲ -τῆδες -τάδες.

Πληθυντικὸς σὲ -τές, -τάδες

Τὰ ἀρσενικά οὐσιαστικά σὲ -τῆς ὀξύτονα: μαθητῆς, τρυγητῆς, καὶ ἄλλα, στὰ δημοτικὰ τραγούδια εἶναι ὅλα ἀνισοσύλλαβα σχηματίζοντας τὸν πληθυντικὸ σὲ -άδες: προξενητῆς - προξενητάδες (74, 37), θεριστῆς - θεριστάδες (86 B, 9) τρυγητῆς - τρυγητάδες (86 B, 10), πολεμιστῆς - πολεμιστάδες (215, 22), μαθητῆς - μαθητάδες (89, 1/89, 4/89, 24/128A, 17) καρδιοδιαλεχτῆς - καρδιοδιαλεχτάδες (130, 7), καρδιοφλογιστῆς - καρδιοφλογιστάδες (Καταλόγια Θ', 3).

Ἡ ἀνισοσύλλαβη μορφή τοῦ πληθυντικοῦ ὀφείλεται σὲ ὅλα τὰ παραδείγματα ποὺ ἀναφέραμε σὲ λόγους μετρικοὺς (ἰαμβικὸς δεκαπεντασύλλαβος στίχος) καὶ στὶς περιπτώσεις (86B, 9), (86B,10) καὶ (215,22) σὲ λόγους μετρικοὺς καὶ ὁμοιοκαταληξίας:

Πουλεῖ χωράφια ἀθέριστα, μ' ὄλους τοὺς θεριστάδες
Πουλεῖ κι ἀμπέλια ἀτρούγητα, μ' ὄλους τοὺς τρυγητάδες

(86 B, 9-10)

καὶ

Πιάνω κοπέλλες ὁμορφες, κι ἄντρες πολεμιστάδες
καὶ πιάνω καὶ μικρὰ παιδιὰ μαζί μὲ τὶς μαννάδες

(215, 22-23)

Στὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ ὑπάρχει σχεδὸν ἡ ἴδια ἀναλογία ἰσοσύλλαβων (79) καὶ ἀνισοσύλλαβων (86) τύπων τοῦ πληθυντικοῦ. Ὁ ἰσοσύλλαβος τύπος ὀφείλεται σὲ περισσότερες περιπτώσεις σὲ λόγους μετρικούς, π.χ.

Γυρονᾶν οἱ νικητῆς τυραννομάχοι

(Π. Μ. 5,505)

Ἐπάρχουν περιπτώσεις ποὺ ὁ ποιητὴς χρησιμοποιοεῖ καὶ τοὺς δύο τύπους στὸν ἴδιο στίχο. Ὁ Παλαμᾶς προτίμησε προφανῶς τὸν ἰσοσύλλαβο τύπο γιὰ νὰ ἀποφύγει τὴν παρουσία δύο ὁμοίων καταλήξεων στὸν ἴδιο στίχο.

Πᾶν πάνε, οἱ μοιραστῆς θεοί, πᾶν οἱ θεοὶ ἀφεντάδες,

(Φλ. Β. 5,140)

Ἐξάλλου ὁ ἀνισοσύλλαβος τύπος τοῦ πληθυντικοῦ σὲ -τάδες ὀφείλεται:

α) Σὲ λόγους μετρικούς (εἶναι ἡ πιὸ συνηθισμένη περίπτωση) π.χ.

"Ἄς τὰ ζητᾶνε μακρονοὶ ταξιτευτάδες ἄλλοι

στ' "Ἄλπεια βουνὰ τετράψηλα τὰ μαγικὰ ἐντελβάϊς.

(Α. Ζ. 3,151)

ἦ

κ' ἦρθαν κ' οἱ γύφτοι οἱ λαλητάδες·

κ' ἦρθαν οἱ γύφτοι ποὺ ξεχνᾶνε

(Δ. Γ. 3,374)

β) Στὴν ὁμοιοκαταληξία, π.χ.

Εἴμαστ' οἱ ἄνεργοι καὶ οἱ ἄχαροι,

καὶ τῆς ζωῆς εἴμαστ' ἐμεῖς οἱ καταλαλητάδες,

γιὰ νὰ πατᾶμε καὶ νὰ σβήνουμε εἴμαστε

τὰ ὠραῖα καὶ τ' ἀληθινά, τ' ἄνθια καὶ τὶς λαμπάδες.

(Α. Ζ. 3,185)

ἦ

Στὸ βράχο δετός, κάρφωνε στὸν ὠκεανὸ τὰ βλέμματα,

μόνοι ἐνὸς ὕμνου ἀπόμεναν τὰ κύματα διαλαλητάδες:

Στὸ κεφάλι του πόσα στέμματα,

καὶ στὰ πόδια του πόσοι βασιλιάδες!

(Κ. Τ. 9,275)

γ) Συγχρόνως σὲ λόγους μετρικούς καὶ ὁμοιοκαταληξίας, π.χ.

Ξέρω δυὸ λίμνες ξωτικές, δυὸ λίμνες ἀδερφάδες,

μὲ τοῦ χωριοῦ, μὲ τοῦ νεροῦ, μὲ τοῦ χλωροῦ τὰ κάλλη,

γιὰ ὄνειροπλέχτες ἔρωτες καὶ γιὰ τραγουδιστάδες·
τὴ λίμνη τ' Ἀγγελόκαστρου, τοῦ Βραχωριοῦ τὴν ἄλλη.

(Κ. Λιμν. 5,185)

ἦ

...κι ὄσοι στὸ γυρισμὸ τῶν ἴδιων καῖτε
λιβάνι, κι ὄσοι καταφρονητάδες
τῶν ὄχλων, κ' ἔσεῖς οἱ ἄθεοι κι ὄσοι θρησκοί,
κ' ἔσεῖς, τῶν προλετάριων οἱ λαμπάδες,
κι ὄλοι, ὑπεράνθρωποι, ἄνθρωποι, ἀνθρωπίσκοι!

(Σ. Γ. 5,269)

Στὸ ἕκτο τραγούδι τῶν Χαιρετισμῶν τῆς Ἡλιογέννητης ὁ ποιητὴς θὰ μπορούσε νὰ ἀντικαταστήσει τὸν ἀνισοσύλλαβο τύπο τοῦ πληθυντικοῦ μὲ ἓναν ἰσοσύλλαβο. Αὐτὸ θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἕνδειξη μιᾶς κάποιας προτίμησης τοῦ ποιητῆ γιὰ τὸν ἀνισοσύλλαβο τύπο τοῦ πληθυντικοῦ. Ἀλλὰ δὲν θὰ πρέπει κανεὶς νὰ γενικεύει ἀπὸ ἓνα μόνο παράδειγμα:

Καὶ ἀκοῦν γύρω οἱ μαθητάδες,
καὶ εἶναι λιγοστοί, ξεχωριστοί·
καὶ στὸ χέρι δὲν κρατεῖ
χρυσελεφαντένια λύρα,

(Χαιρ. Ἡλ. 3,265)

Πάντως, ἂν συγκρίνουμε τὴ συχνότητα τῶν δύο καταληκτικῶν μορφῶν στὸ ἔργο τοῦ ποιητῆ, παρατηροῦμε ὅτι στίς πρῶτες του συλλογές *Τὰ Τραγούδια τῆς Πατρίδος μου*, *Ὁ Ὕμνος τῆς Ἀθηνᾶς*, *Τὰ μάτια τῆς Ψυχῆς μου*, *Ὁ Πρῶτος Λόγος τῶν Παραδείσων* ἔχουμε μόνο τὸν ἰσοσύλλαβο τύπο -τές καὶ αὐτὸν ἐλάχιστες φορές (δύο στίς τρεῖς πρῶτες συλλογές καὶ μιὰ φορά στὴν τελευταία). Στὴν πρώτη του συλλογή, ὅπου ἡ ἐπίδραση τῆς καθαρεύουσας εἶναι μεγαλύτερη, συναντᾶμε καὶ τὸν ἀρχαῖο ἰσοσύλλαβο τύπο -ταὶ π.χ. *μικηταὶ* (Γρ. II. 1, 156, 160).

Στὴν Ἀσάλευτη Ζωὴ ποὺ ἀποτελεῖ σταθμὸ στὴν παλαμικὴ ποίηση, δὲν συναντοῦμε παρὰ ἀνισοσύλλαβους τύπους πληθυντικοῦ σὲ -άδες.

Στὰ ἔργα τῆς ὀριμότητάς του ὑπάρχει ἀφθονία καὶ τῶν δύο τύπων. Ὑπερέχουν οἱ ἀνισοσύλλαβοι πληθυντικοὶ στὸ Δωδεκάλογο τοῦ Γύφτου καὶ οἱ ἰσοσύλλαβοι στὴ Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ.

Στίς τελευταῖες του συλλογές *Οἱ Καημοὶ τῆς Λιμνοθάλασσας*, *Σατιρικά Γυμνάσματα*, *Ἡ Πολιτεία καὶ ἡ Μοναξιά*, *Βωμοί*, *Τὰ Παράκαιρα*, *Τὰ Δεκατετράστιχα* ὑπάρχει ἡ ἴδια ἡ ἀναλογία τῶν δύο τύπων καὶ γενικὰ οἱ τύποι αὐτοὶ εἶναι πολὺ πιὸ σπάνιοι ἀπ' ὅ,τι στὸ Δωδεκάλογο καὶ στὴ Φλογέρα.

Πληθυντικοὶ σὲ -τῆδες, -τάδες

Ἔχουμε ἤδη μιλήσει γιὰ τὸν κοινὸ σχηματισμὸ αὐτῶν τῶν τύπων τοῦ πληθυντικοῦ. Ὁ τύπος -τῆδες δὲν ἀπαντᾷ στὰ δημοτικὰ τραγούδια.

Ὁ Παλαμᾶς στὴν ποίησή του υἰοθετεῖ καὶ τοὺς δύο τύπους, ἀλλὰ τὰ οὐσιαστικὰ σὲ -τῆδες εἶναι πολὺ λίγα (14), π.χ. *λυτρωτῆδες*, (A. Z., 3, 183, Ἡρ. Τριλ. 5, 160 Π. Μ. 5, 341), *κιοτῆδες* (Δ. Γ. 3, 364, Φλ. Β, 5, 138, Σ. Γ. 5, 233), *πεταλωτῆδες* (Δ. Γ. 3, 373), *κιοτήδων* (Δ. Γ. 3, 379 καὶ 435), *σταυρωτῆδες* (Παρ. 7, 296).

Σὲ ὀρισμένες περιπτώσεις αὐτὸς ὁ τύπος θὰ μποροῦσε νὰ ἔχει ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ τὸν ἰσοσύλλαβο, ἀλλὰ δὲν τὸ ἐπέτρεπε ἡ ὁμοιοκαταληξία:

*Καιρὲ ποὺ σβήνεις,
τὰ τρόπαιά σου ἀπόμειναν καὶ ζοῦνε οἱ πυραμίδες,
χίλιοι πυρσοὶ φεγγοβολοῦν τὸ διάβα σου,
νυχτοδαρμένων κόσμων λυτρωτῆδες.*

(A. Z. 3, 183)

Στὰ Σατυρικὰ Γυμνάσματα ἐπίσης:

*Σᾶς πρέπουν, λυτρωμένοι, λυτρωτῆδες,
ἀλυσσοδέστε τῆ χρυσή σας νιότη,
σᾶς φέρνω τὶς θυσίες καὶ τὶς φροντίδες·*

(Σ. Γ. 5, 239)

Ἐξάλλου ὁ ποιητὴς μὲ τὴ χρήση τοῦ τύπου σὲ -τῆδες σέβεται τὸ μέτρο του, π.χ.

πλάστες καὶ λυτρωτῆδες καὶ ὀδηγοί.

(Π. Μ. 5,341)

Ἔχουμε ἀκόμη τ' ἀρσενικὰ οὐσιαστικὰ, παροξύτονα σὲ -ης. Ἀπ' αὐτὰ ἄλλα εἶναι ἰσοσύλλαβα καὶ ἄλλα ἀνισοσύλλαβα, ὅποτε σχηματίζουν τὸν πληθυντικὸ σὲ -άδες ἢ -ῆδες.

Στὰ δημοτικὰ τραγούδια, π.χ.: *ἀρβανίτης-ἀρβανίτες* (4, 3), *διαβάτης-διαβάτες* (199, 4), *κλέφτης-κλέφτες* (27, 1), *λεβέντης-λεβέντες* (11, 20).

Ἄλλὰ ἔχουμε καί: *ἀφέντης-ἀφεντάδες* (90Α, 4), *μητροπολίτης-μητροπολιτάδες* (74, 18), *δεσπότης-δεσποτάδες* (82, 51), *μπέης-μπέηδες* (52, 24), *ἀράπης-ἀραπάδες* (17, 32), *μπουλούκμπασης-μπουλουκμπασῆδες* (56, 12), *ψάλτης-ψάλτηδες* (217, 42).

Στὴν ποίηση τοῦ Παλαμᾶ ἔχουμε: *κυβερνήτης-κυβερνηῆτες* (Φλ. Β. 5, 91), *προφήτης-προφηῆτες* (αὐτόθ., 107), *κελλιότης-κελλιῶτες* (αὐτόθ.), *πατριότης-πατριῶτες* (Τρ. Π. 1, 50), *κοσμοπλάστης-κοσμοπλάστες* (Δ. Γ. 3, 414).

Ἔχουμε ὅμως καί: περατάρης-περατάρηδες (Δ. Γ. 3, 371), σπαθάρης-σπαθάρηδες (Φλ. Β. 5, 29), καβαλλάρης-καβαλλάρηδες (αὐτόθ., 93), σγουρομάλλης-σγουρομάλληδες (Δ. Γ. 3, 373).

*Ἡ θέση τοῦ τόνου στὸν πληθυντικὸ τῶν ἰσοσυλλάβων
ὀνομάτων σὲ -οι*

Τόσο στὰ δημοτικὰ τραγούδια, ὅσο καὶ στὴν ποίηση τοῦ Παλαμᾶ, ἔχουμε ἀρσενικὰ οὐσιαστικὰ προπαροξύτονα σὲ -ο ποὺ στὴν ὀνομαστικὴ τους παρατηροῦμε μετάθεση τοῦ τόνου στὴν παραλήγουσα ἀναλογικὰ πρὸς ἄλλες πτώσεις: ἀνθρώποι ἀναλογικὰ πρὸς τοὺς τύπους τῆς γενικῆς καὶ αἰτιατικῆς: ἀνθρώπων, ἀνθρώπους⁶.

Ἔτσι στὰ δημοτικὰ τραγούδια συναντᾶμε τὸν τύπο ἀνθρώποι (19, 3) καὶ ἀθρῶποι (154, 7) τονισμένο ἀναλογικὰ πρὸς τὴν αἰτιατικὴ ἀθρώπους (18Α, 7), τὸν τύπο συμπεθέροι (85, 41 καὶ 140, 4) ἀναλογικὰ πρὸς τὴν αἰτιατικὴν συμπεθέρους.

Ἀντίθετα, στὰ διαλεκτικὰ τραγούδια (Κύπρος 4, 73) συναντᾶμε τὸν τύπο κόκκαλους (αἰτ. πληθ.) ποὺ κρατᾶ τὸν τόνο στὴν προπαραλήγουσα, ὅπως στὴν ὀνομαστικὴ.

Καὶ στὰ προπαροξύτονα οὐσιαστικὰ σὲ -ας μποροῦμε ἀκόμη νὰ βροῦμε παραδείγματα ποὺ στὴν ὀνομαστικὴ πληθυντικοῦ ὁ τόνος κατεβαίνει στὴν παραλήγουσα. Ἔτσι ἔχουμε: μαστόροι (103, 16) ἀναλογικὰ πρὸς τὴν αἰτιατικὴν μαστόρους. Ἀλλὰ βρίσκουμε ἐπίσης τύπο προπαροξύτονο ποὺ ἔχει τὸ προνόμιο νὰ κάνει νὰ συμπίπτει ὁ μετρικὸς τόνος μὲ τὸν τόνο τῆς λέξης: μάστοροι (89, 1 -89, 4- 89, 24) καὶ χωροφύλατσοι (234, 4).

Ἡ ποικιλία τῆς θέσης τοῦ τόνου στὰ δημοτικὰ τραγούδια ὀφείλεται κυρίως στὸ μέτρο ποὺ ἀπαιτεῖ ὁ τόνος νὰ εἶναι σὲ ὀρισμένες συλλαβές, π.χ.

Νὰ μάθουν γράμματα οἱ φτωχοί, ἀθρῶποι νὰ γενοῦνε
(154,7)

ἦ

Σαρανταπέντε μάστοροι κ' ἐξῆντα μαθητάδες
(89,1)

Συμβαίνει ἐπίσης ἡ μετάθεση τοῦ τόνου νὰ ἐξυπηρετεῖ καὶ τὸ μέτρο καὶ τὴν ὁμοιοκαταληξία.

*Κοιμήσου, ποὺ σοῦ ράβουνε τὸ πάπλωμα στὴν Πόλη,
καὶ σοῦ τὸ τελειώνουνε σαρανταδυὸ μαστόροι*
(153, 5-6)

6. André M ir a m b e l: Grammaire du Grec Moderne, Paris 1949, p. 47, Remarque 1.

Στὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ διαπιστώνουμε ὅτι οἱ τύποι τῶν προπαροξύτωνων ἀρσενικῶν οὐσιαστικῶν σὲ -ο χωρὶς μετάθεση τόνου εἶναι σχεδὸν διπλάσιοι ἀπὸ τοὺς ἄλλους καὶ αὐτὸ ἰσχύει καὶ γιὰ τὴν πρώτη του συλλογή, ὅπου ἔχουμε μόνο τρία παραδείγματα ποὺ ὁ τόνος κατεβαίνει, π.χ. ἀνθρώποι (Τρ. Π. 60), πολέμοι (Τρ. Π. 1, 46), γενιτσάροι (Τρ. Π. 1, 171), ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη ἄνεμοι (Τρ. Π. 1, 45), ἄγγελοι (Τρ. Π. 1, 49 καὶ 1, 156), ἄνθρωποι (Τρ. Π. 1, 131).

Στὴ Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ οἱ δύο τύποι (δηλ. μὲ μετάθεση τόνου καὶ χωρὶς μετάθεση) ἔχουν τὴν ἴδια περίπου συχνότητα, ἀλλὰ στὸ ὑπόλοιπο ἔργο οἱ κανονικοὶ τύποι (χωρὶς μετάθεση) εἶναι πολὺ περισσότεροι ἀπὸ τοὺς ἄλλους. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις ἡ χρήση δικαιολογεῖται ἀπὸ τὸ μέτρο ποὺ ἀπαιτεῖ ὁ τόνος νὰ εἶναι σὲ μιὰ συγκεκριμένη συλλαβή.

Οἱ ἄνεμοι, τὰ κύματα, φοικτότερα θηρία,

(Τρ. Π. 1,45)

(Ὁ ἴαμβος ἀπαιτεῖ νὰ εἶναι τονισμένο τὸ α τῆς λέξεως ἄνεμοι).

Ἡ σὲ ἄλλη περίπτωση:

Οἱ Ἀρχές, οἱ Θρόνοι, οἱ Δύναμες, ἄγγελοι καὶ ἀρχαγγέλοι

(Φλ. Β. 5,107)

Ἔχουμε ὅμως καὶ στίχους, ὅπου ἡ χρήση τύπων μὲ μετάθεση τόνου θὰ ἔκανε νὰ συμπίπτει ὁ τόνος τῆς λέξης μὲ τὸ μετρικὸ τόνο, παρόλ' αὐτὰ τέτοιους τύπους δὲ χρησιμοποίησε ὁ ποιητής:

ἄνθρωποι, δέντρο', ἀγρίμια, ἀνθοί, νερά, βουνά, λιθάκια,

(Μ. Ψ. 1,241)

Καθὼς ἡ ἐκλογή τοῦ ἑνὸς ἀπὸ τοὺς δυὸ τύπους δὲν ἐπιφέρει σημασιολογικὲς διαφοροποιήσεις, ὁ Παλαμᾶς χρησιμοποιεῖ ἀδιάφορα καὶ τοὺς δύο γιὰ νὰ ποικίλλει τὸ ὕφος του.

Εἶναι ἐνδιαφέρον νὰ τονίσουμε ὀρισμένους τύπους τοῦ ἐνικοῦ ἀριθμοῦ ποὺ δὲν εἶναι τόσο εὐχρηστοὶ στὴν κοινὴ δημοτικὴ. Ἔτσι στὰ δημοτικὰ τραγούδια ἔχουμε τὴ γενικὴ τοῦ μαστόρου (135, ξη), τοῦ κοράκου (83, 29). Στὰ ἔργα τοῦ Παλαμᾶ ἔχουμε ἐπίσης τὸν τύπο τοῦ κοράκου (Παρ. 7, 208): Ἡ κατάληξη τῆς γενικῆς -ου εἶναι ἡ κατάληξη τῶν ὀνομάτων σὲ -ος π.χ. τοῦ ἀγούρου (82, 2). ἀνθρώπου (Π. Μ. 5, 293). Ἡ κατάληξη τῆς γενικῆς τῶν ἀρσενικῶν ὀνομάτων σὲ -ας στὴν κοινὴ δημοτικὴ εἶναι -α π.χ. ὁ χειμῶνας (35, 1) τοῦ χειμῶνα (102, 1). Ἀλλὰ στὰ δημοτικὰ τραγούδια ἔχουμε καὶ τὸν τύπο τοῦ χειμωνιοῦ (21, 2), τοῦ ἀντροῦ (84, 42) καὶ στὸν Παλαμᾶ τοῦ μαρτύρου (Π. 1, 430). Ἔχουμε ἀκόμη ἓνα διπλὸν τύπο στὴ γενικὴ τοῦ ἐνικοῦ τοῦ οὐσιαστικοῦ βασιλιᾶς (2, 5) ἢ βασιλέας (2, 7). Ὁ τύπος αὐτὸς τῆς γενικῆς α) σχηματίζεται ὅπως στὴν

κοινή δημοτική καὶ στὸν Παλαμᾶ τοῦ Βασιλιᾶ (81, 30) καὶ β) τοῦ βασιλιῶς (74, 149).

Στὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ συναντοῦμε ἀκόμα τὴ γενική ἐν. τοῦ γίγα (Παρ. 7, 222). Εἶναι σχηματισμένη μόνο ἀπὸ τὴ ρίζα, γίγα χωρὶς κατάληξη.

Ὅσο γιὰ τὸ οὐσιαστικὸ Χάρος τὸ συναντᾶμε μὲ διπλὴ μορφή τόσο στὰ δημοτικὰ τραγούδια, ὅσο καὶ στὸν Παλαμᾶ: Χάρος (214, 5), Χάροντας (215, 7), καὶ Χάρος (Τ. 1, 401), Χάροντας (Τ. 1, 424) στὸν ποιητὴ.

Συναντᾶμε ἀκόμα τὴ γενική μὲ διπλοὺς τύπους τοῦ Χάρου (Τ. 1, 394) ποὺ σχηματίζεται ἀπὸ τὴν ὀνομαστική ὁ Χάρος καὶ τοῦ Χάροντα (Τ. 1, 394) ἀπὸ τὴν ὀνομαστική ὁ Χάροντας.

Στὴν κλητική ἔχουμε τρεῖς τύπους: Χάρε (214, 19) ἢ Χάρο (215, 19). Ὁ πρῶτος τύπος εἶναι ἀρχαιότερος σὲ -ε, ἐνῶ ὁ δεύτερος σχηματίζεται ἀναλογικὰ πρὸς τὴν ὀνομαστική σὲ -ο. Ἔχουμε καὶ τὸν τρίτο τύπο Χάροντα (214, 7).

ΤΑ ΘΗΛΥΚΑ

Τὰ θηλυκὰ οὐσιαστικὰ σὲ -η ποὺ προέρχονται ἀπὸ τὴν ἀρχαία κλίση σὲ -ις/-εως βρίσκονται μὲ τὴ μορφή -η/-ης καὶ στὸν πληθυντικὸ -ες/-ων τόσο στὰ δημοτικὰ τραγούδια, ὅσο καὶ στὸν Παλαμᾶ, Δημ. τραγ.: τῆς Δύσης (1,1), τῆς ἀνοιξῆς (43, 16), τὴ λάμψη (15, 6), ἀντάμωσες (28, 3).

Στὸ παλαμικὸ ἔργο ἔχουμε: τῆς δύναμης (Β. 7, 50), στῆς πράξης (Π. Χ. 9, 397), στῆς σκέψης (Π. Χ. 9, 397), (τῆ) δύναμη (Υ. Α. 1, 247), τὴ γνώση (Υ. Α. 1, 181), Δύναμες (Δ. Γ. 3, 440), ὄψεις (Β. 7, 46).

Στὴν πρώτη ὁμῶς συλλογὴ τοῦ Παλαμᾶ, *Τὰ Τραγούδια τῆς Πατρίδος μου* συναντοῦμε γραφές ὅπως: τῆς ὄψις (Τρ. Π. 1, 43), τῆς ἀνοιξίς (Τρ. Π. 1, 90), ἡ δύσι (Τρ. Π. 1, 97), ἡ ἀνοιξι (Τρ. Π. 1, 107). Δηλαδή διατηρεῖται στὴ γραφὴ αὐτὴ τὸ τελικὸ φωνῆεν -ι τῆς ἀρχαιότροπης μορφῆς, ἀλλὰ ἡ κλίση εἶναι ἐκσυγχρονισμένη -ι/-ις καὶ ὄχι -ις/-εως. Αὐτὸ θὰ μπορούσε νὰ ἐξηγηθεῖ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Παλαμᾶς, ὅταν ἔγραφε αὐτὰ τὰ ποιήματα, ἦταν πολὺ ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴν καθαρευουσιάνικη ποίηση τῆς ἐποχῆς του.

Τὰ θηλυκὰ οὐσιαστικὰ σὲ -α ἰσοσύλλαβα σχηματίζουν τὸν πληθυντικὸ ἀριθμὸ κανονικὰ σὲ -ες/-ων: κλάψα-κλάψες (9Α, 2), τῶν Σουλιώτισσων (5,10) (παρατηροῦμε ὅτι ὁ τόνος δὲν μετακινεῖται στὴν παραλήγουσα ἀλλὰ μένει σταθερὸς στὴν προπαραλήγουσα, ὅπως στὴν ὀνομαστικὴ Σουλιώτισσες). Στὰ δημοτικὰ τραγούδια ἔχουμε τὴν κατάληξη -ες στὴν ὀνομαστικὴ ἢ αἰτιατικὴ πληθυντικοῦ, ἀλλὰ μὲ τὴν γραφὴ αι ἀντὶ ε: κλέφτισσαις (68, 14) συντροφισσαις (82, 4) ποὺ θυμίζουν τὸν ἀρχαιότροπο τύπο κλέφτισσαι ποὺ δὲν ὑπῆρχε. Αὐτὸ μπορεῖ ἴσως νὰ ἐξηγηθεῖ ἀπὸ τὴν ἐπίδραση ποὺ εἶχε ἡ ἱστορικὴ ὀρθογραφία στὸ συλλογέα.

Στὰ ποιήματα τοῦ Παλαμᾶ τὰ θηλυκὰ οὐσιαστικὰ σὲ -α ἰσοσύλλαβα ἔχουν

τὴν κανονικὴ τους μορφή: ρεματιὰ-ρεματιές (Α. Ζ. 3, 222), καρδιὰ-καρδιές (Α. Ζ. 3, 241), Μοῦσα-Μοῦσες (Α. Ζ. 3, 204), ὄργητα-ὄργητες (Δ. Γ. 3, 361).

Ὁ Παλαμᾶς χρησιμοποιοῖ συχνὰ θηλυκὰ σὲ -ισσα ποὺ στὴ δημοτικὴ γλῶσσα ἀποδίδονται μὲ ἄλλες λέξεις ὅπως ἀγγελίσσα (Π. Χ. 9, 321) ἀντὶ ἀγγελιαφόρος τῆς κοινῆς, ἠρώϊσσα (Δ. Γ. 3, 378) ἀντὶ ἠρωΐδα, θεΐσσα στὸν πληθυντικὸ θεΐσσης (Φλ. Β. 5, 77, Β. 7, 149), ἀντὶ τοῦ θεά. Χρησιμοποιοῖ ὅμως καὶ θηλυκὰ σὲ -ισσα ποὺ δὲν ἔχουν ἄλλη μορφή στὴν κοινὴ δημοτικὴ. Ἀκρίτισσα (Β. 7, 24), χαρόντισσα (Γ. 1, 406), λέξη πολὺ συνηθισμένη τόσο στὴν κοινὴ γλῶσσα σήμερα, ὅσο καὶ στὰ δημοτικὰ τραγούδια: τὴ χαρόντισσα (220, 3).

Ἔχουμε ἀκόμη καὶ στὰ δύο ποιητικὰ ἔργα θηλυκὰ σὲ -τρα ποὺ δηλώνουν τὸ πρόσωπο ποὺ ἐνεργεῖ: Δημ. Τρ. μαλώτρα καὶ δικάτρα (82, 25 καὶ 31), διαβάτρα (128Α, 19), δουλεύτρα (81, 86).

Στὸν Παλαμᾶ συναντοῦμε συχνὰ τὰ θηλυκὰ σὲ -τρα: ξαγναντεύτρα (Β. 7, 64), ἀρνήτρα (Β. 7, 64), ταράχτρα (Δ. Γ. 3, 417), ξεσκεπάστρα (Φλ. Β. 5, 54) ξεφωνήτρα (Φλ. Β. 5, 54) δουλεύτρα (Π. Χ. 9, 308).

Στὴν ποίηση τοῦ Παλαμᾶ συναντοῦμε ἓνα ἄλλο τύπο θηλυκῶν σὲ -ο. Αὐτὰ δὲν κλίνονται ὅπως στὴ κοινὴ γλῶσσα. Ἔτσι στὴ γενικὴ ἐνικοῦ ἔχουμε τοὺς τύπους μιᾶς ἄβυσσος (Β. 7, 50) ἀντὶ ἀβύσσου, μιᾶς Παράδεισος (Παρ. 7, 205) ἀντὶ Παραδείσου, τῆς Κύπρος (Π. Μ. 5, 410) ἀντὶ Κύπρου, τῆς Παρθένος (Φλ. Β. 5, 53) ἀντὶ Παρθένου.

Θηλυκὰ σὲ -ότη

Ὁ Παλαμᾶς στὸ ποιητικὸ του ἔργο, χρησιμοποιοῖ συχνὰ θηλυκὰ οὐσιαστικὰ σὲ -ότη γιὰ νὰ ἐκφράσει ἀφηρημένες ἐννοιες.

Στὴν ὀνομαστικὴ: νιότη (Τρ. Π. 1, 73), ὠραιότη (Σ. Γ. 5, 239), ἀθωότη (Δειλ. 9, 27). Στὴν αἰτιατικὴ: τὴν ἀθωότη (Π. Μ. 5, 445), τὴν ἀπλότη (Β. 7, 11), τὴν λευκότη (Β. 7, 100), τὴ γυμνότη (Κ. Τ. 9, 276). Στὴ γενικὴ: ἀνθρωπότης (Β7, 134), θεότης (Δ. Γ. 3, 351).

Στὴ συλλογὴ δημοτικῶν τραγουδιῶν τοῦ Ν. Γ. Πολίτη συναντοῦμε μόνο δύο θηλυκὰ σὲ -ότη: νιότη (75, 25· 165, 35 καὶ 38) καὶ θεότην στὸ διαλεκτικὸ τραγούδι τῆς Κύπρου (4, 31 καὶ 33).

Αὐτὸς ὁ τύπος τοῦ θηλυκοῦ οὐσιαστικοῦ σχηματίστηκε ἀπὸ τὸν ἀντίστοιχο τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς σὲ -ότης μετὰ τὴν ἀποβολὴ τοῦ τελικοῦ -ς ποὺ δὲν εἶναι ἀποδεκτὸ στὴ νέα ἐλληνικὴ. Παρατηροῦμε τὸ ἴδιο φαινόμενο στὰ θηλυκὰ οὐσιαστικὰ τῆς ἀρχαίας κλίσης π.χ. πόλις-πόλη.

Παράλληλα ἔχουμε καὶ θηλυκὰ σὲ -ότητα. Αὐτὰ σχηματίζονται ἀπὸ τὴν αἰτιατικὴ τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς: π.χ. ἡ ἀπλότης-τὴν ἀπλότητα-ἡ ἀπλότητα. Σ' ὅλο τὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ δὲν ἔχουμε παρὰ 9 τέτοιους τύπους θηλυκῶν σὲ -ότητα· ἀπ' αὐτοὺς οἱ τέσσερις ὀφείλονται στὴν ὁμοιοκαταληξία:

«ὦ παιδί μ', ὁ Θεὸς ἓνα ἄλλο στεφάνι
 'Σ τῇ μεγάλῃ μικρῇ σου καρδιὰ ἔχει βάνει
 'Απὸ ἄλλου Μαγιοῦ ὠραιότητα.

Μοσχομύριστο πάντα κι' ὀλόλευκ' ἀνθεῖ,
 Μὰ σὰν γύρη ξερὸ δὲ' μπορεῖ ν' ἀλλαχθῆ.
 Καὶ τὸ λέν ἀθωότητα».

(Τρ. Π. 1,74)

Σ' αὐτὴ τὴν πρώτη του συλλογῆ ἔχουμε ἀκόμη δύο φορές τὸν ἀρχαϊκὸ τύπο ἀθωότης (Τρ. Π. 1, 122, 124), Καὶ οἱ δύο αὐτὲς περιπτώσεις δικαιολογοῦνται ἀπὸ τὴν ὁμοιοκαταληξία:

Καὶ πρὶν μᾶς δέσ' ἢ μάγισσα ἢ ἀγάπη 'σ τὸν καῦμό της
 Μᾶς σκέπαζε, σὰν ἄγγελος λευκός, ἢ ἀθωότης.

(Τρ. Π. 1,122)

Τὰ θηλυκὰ οὐσιαστικὰ σὲ -ότη εἶναι πολλὰ σ' ὅλο τὸ ἔργο τοῦ ποιητῆ.
 Ἡ χρῆση τῶν περισσότερων ὀφείλεται: α) στὸ μέτρο, π.χ.

Τὶς ξέγραψ' ἀπὸ τῆ ζωῆ, τὶς ἔκλεψ' ἀπ' τῆ νιότη'

(Φλ. Β. 5, 43)

Τῆς νιότης σου εἶμαι τ' ὄνειρο, ἀπὸ πέρα
 ἦρθα...

(Π. Μ. 5,498)

β) Στὸ μέτρο καὶ στὴν ὁμοιοκαταληξία συγχρόνως:

σὲ βλέπει ὁ γέρος θλιβερὰ στοῦ μνήματος τὰ σκότη
 καὶ στὴν ἀφρόντιστη ζωῆ καὶ στὴν ἀγάπη ἢ νιότη,

(Μ. Ψ. 1,279)

Ἡ ὑπαρξὴ τῶν λέξεων αὐτῶν δὲν σημαίνει καὶ ἐπίδραση ἀπὸ τὰ δημοτικὰ τραγούδια, γιατί ἐκεῖ δὲν τὶς συναντοῦμε. Ἡ μορφή τους ὅμως εἶναι καθόλα δημοτικὴ· ἔχουμε δηλαδὴ στὴν περίπτωσιν αὐτὴ ἐπίδραση ἀπὸ τὴ λαϊκὴ γλῶσσα, ὄχι ὅμως ἀπὸ τὴ γλῶσσα τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. Αὐτὸ θὰ μποροῦσε νὰ ἐξηγηθεῖ ἀπὸ τὸ γεγονὸς ὅτι τὰ θηλυκὰ οὐσιαστικὰ σὲ -ότη ἐκφράζουν ἀφηρημένες ἔννοιες, τὶς ὁποῖες ἀποφεύγει τὸ δημοτικὸ τραγούδι.

ΟΥΔΕΤΕΡΑ

Στὰ οὐδέτερα οὐσιαστικὰ παρατηροῦμε ὀρισμένους διπλοὺς τύπους ποὺ δὲν τοὺς συναντᾶμε στὴν κοινὴ δημοτικὴ καὶ ποὺ ὀφείλονται στὴν ἀλλαγὴ παλαιότερων καταλήξεων, στὴ μετάθεσιν τόνου, στὴ χρῆσιν οὐσιαστικῶν ἄλλου γένους ἀντὶ τοῦ οὐδετέρου καὶ στὴν κλίση ἰσοσύλλαβων ὡς ἀνισοσύλλαβων.

Τὰ οὐδέτερα οὐσιαστικά ἰσοσύλλαβα σέ -ο παρουσιάζουν στὰ δημοτικά τραγούδια καὶ στὸν Παλαμᾶ διπλοὺς τύπους ποὺ ὀφείλονται στὴ μετάθεση τοῦ τόνου: Ἔχουμε τὸν κοινὸ τύπο δέντρο (135, ξζ' καὶ 146,3 κ.ά.) ἀλλὰ καὶ δεντροῦ (96, 1 καὶ 146, 1). Τὸ ἴδιο συμβαίνει καὶ στὸν πληθυντικὸ δέντρα (36, 1 κ.ά.) καὶ δεντρά (188, 3).

Στὴν ποίηση τοῦ Παλαμᾶ ἔχουμε ἀντίστοιχα: δέντρο (Δ. Γ. 3, 316 καὶ Φλ. Β. 5, 20) καὶ δεντροῦ (Φλ. Β. 5, 59), γενικὴ δεντροῦ (Δ. Γ. 3, 310 καὶ 313, Φλ. Β. 5, 20), στὸν πληθυντικὸ δεντρά (Δ. Γ. 3, 336 καὶ 436).

Τὰ ἰσοσύλλαβα οὐδέτερα σέ -ο ἐμφανίζονται καὶ μὲ τύπο σέ -ι ποὺ προῆλθε μετὰ τὴν ἀποβολὴ τοῦ -ο τῆς κατάληξης -ιο π.χ. δεντροῖ (136, ιγ'): ὁ τύπος αὐτὸς προέρχεται ἀπὸ τὸ καθαρευουσιάνικο ὑποκοριστικὸ δεντροῖον. Ὁ ἴδιος τύπος βρίσκεται καὶ στὸν Παλαμᾶ δεντροῖ (Δ. Γ. 3, 321 Τρ. Π. 1, 47 καὶ Φλ. Β. 5, 191).

Τὰ ἰσοσύλλαβα οὐδέτερα σέ -ος σχηματίζουν τὸν πληθυντικὸ σέ -α ἀντὶ σέ -η ἀναλογικὰ πρὸς ἄλλα οὐδέτερα, π.χ. νέφια (71, 24), χεῖλια (93, 4). Τὸ ἴδιο καὶ στὸν Παλαμᾶ: γνέφια (Φλ. Β. 5, 55), χεῖλια (Δ. Γ. 3, 338 καὶ Α. Ζ. 3, 169), ἄνθια (Π. Μ. 5, 294 καὶ 464). Ὁ συνηθισμένος τύπος στὴν κοινὴ δημοτικὴ εἶναι νέφη, χεῖλη. Τέτοιους τύπους συναντᾶμε καὶ στὰ δημοτικά τραγούδια καὶ στὸν Παλαμᾶ, ἀλλὰ σὲ μικρὴ ἔκταση: ἄνθη (82, 46) δάση (85, 20) χεῖλη (125, 4), νέφη (Τρ. Π. 1, 71), δάση (Α. Ζ. 3, 29 καὶ Δ.Γ. 3,426) ἄνθη (Τρ. Π. 1, 71) χεῖλη (αὐτόθ., 78).

Καὶ στὰ δύο κείμενα ἔχουμε καὶ τὸν τύπο τ' ἀχείλι (99, 13) καὶ (Φλ. Β. 5, 54 Β. 7, 75) ποὺ προφανῶς προῆλθε ἀπὸ τὸν πληθυντικὸ τὰ χεῖλη → τ' ἀχείλη ἀντὶ τὸ χεῖλος.

Ἔχουμε ἀκόμη τὸ οὐδέτερο οὐσιαστικὸ τὸ δροσιό (43, 15), ἐνῶ στὴ λαλούμενη γλῶσσα πολὺ διαδεδομένη εἶναι ἡ λέξη δροσιὰ (θηλ.) ποὺ φυσικὰ ὑπάρχει καὶ στὰ δημοτικά τραγούδια (Καταλόγια Θ', 16). Στὸν Παλαμᾶ συναντοῦμε τὸν τύπο τοῦ οὐδετέρου μὲ ἀπουράνωση τοῦ συριστικοῦ τὸ δροσό (Τρ. Π. 1, 47 καὶ Φλ. Β. 5, 36) φυσικὰ συναντοῦμε καὶ τὴ λέξη δροσιὰ (Τρ. Π. 1,64 καὶ Π. Χ. 9, 316)

Στὴν ποίηση τοῦ Παλαμᾶ ἔχουμε τύπους οὐδετέρου σέ -ο ἀντὶ σέ -ι, π.χ. δάκρυο Π.Χ. 9, 306, ἀντὶ τὸ δάκρυ καὶ στὴ γενικὴ τοῦ δακροῦ (Π.Χ. 9, 413, ὅπως ἐπίσης τὸ χᾶϊδιο (Δ. Γ. 3, 310 καὶ 409) ἀντὶ τοῦ κοινοῦ τύπου τὸ χᾶδι.

Ἔχουμε ἀκόμη οὐδέτερα οὐσιαστικά, ποὺ στὴ λαλούμενη γλῶσσα εἶναι ἰσοσύλλαβα ἐνῶ στὸ παλαμικὸ ἔργο εἶναι ἰσοσύλλαβα καὶ ἀνισοσύλλαβα: τὸ ὄνειρο - τοῦ ὀνείρου (Παρ. 7, 203) ἀλλὰ καὶ τοῦ ὀνείρατου (Π. Μ. 5, 424) καὶ στὸν πληθ. ὀνείρατα (Δ. Γ. 3, 415 καὶ 441, Π.Χ. 9,297 κ.ά.). Συμβαίνει δὲ νὰ συναντοῦμε καὶ τοὺς δύο τύπους στὸν ἴδιο στίχο:

Ξενοσπαρμένα ὄνειρατά μεσ' τὰ ὄνειρά μου.

(Α. Ζ. 3,17)

Ἔχουμε ἀκόμη: *πρόσωπα* (Δ. Γ. 3, 345) καὶ *προσώπατα* (Παρ. 7, 253).

Αὐτοὶ οἱ ἀνισοσύλλαβοι τύποι σχηματίστηκαν ἀναλογικὰ πρὸς ἄλλους ἀνισοσύλλαβους σὲ -α -ατος τῆς ἀρχαίας γλῶσσας: *μνημα-μνήματος-μνήματα*. Στὰ ποιήματα τοῦ Παλαμᾶ συναντοῦμε τέτοιους ἀνισοσύλλαβους τύπους ἀλλὰ συνήθως μὲ κατάληξη -ου ἀντὶ -ος στὴ γενικὴ ἐνικοῦ (κατάληξη κυρίως τῶν οὐδετέρων οὐσιαστικῶν σὲ -ο: τὸ *μνημα-τοῦ μνημάτου* (Φλ. Β. 5, 29 καὶ 30), *στὰ μνήματα* (Δ. Γ. 3, 412), τὸ *δραμα-τοῦ δράματου* (Δ. Γ. 3, 385), τὸ *αἷμα-τοῦ αἱμάτου* (Β. 7, 42 καὶ 127, Π.Χ., 9, 340), τὸ *κύμα- τοῦ κυμάτου* (Φλ. Β. 5, 53, Δ. Γ. 3, 449).

ΕΠΙΘΕΤΑ

Τὰ δημοτικὰ τραγούδια δὲν εἶναι πλούσια σὲ ἐπίθετα. Ἡ γλῶσσα τῶν τραγουδιῶν αὐτῶν ποὺ διαδίδονταν ἀπὸ στόμα σὲ στόμα δὲν μποροῦσε νὰ εἶναι πλούσια καὶ καλλιεργημένη, ὅπως ἡ γλῶσσα τῆς προσωπικῆς ποίησης.

Τὸ ἐπίθετο, ἐπειδὴ κυρίως προσδιορίζει τὴ σημασίαν τοῦ οὐσιαστικοῦ, παίζει ἓνα σημαντικὸ ρόλο στὸν ποιητικὸ τομέα. Στὴ δημοτικὴ ποίηση σπανίως χρησιμοποιεῖται γιὰ λόγους αἰσθητικούς, συνήθως χαρακτηρίζει ἀπλῶς τὸ ὄνομα μὲ τὸ ὁποῖο συνάπτεται.

Ὀλιγάριθμα τὰ ἐπίθετα τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν ποὺ ἀκολουθοῦν μορφολογικὰ τὸν τύπο τῶν ἐπιθέτων τῆς κοινῆς γλῶσσας: παρ' ὅλα αὐτά, εἶναι ἀρκετὰ ἐνδιαφέρον νὰ ἀναφερθοῦμε σὲ μερικὰ ἐπίθετα ἀρκετὰ χαρακτηριστικὰ γιὰ τὸ σχηματισμὸ τους καὶ τὴ σημασίαν τους. Τὰ ἐπίθετα *ἀργυροκουδουνάτος* (104, 5), *γαῖτανοφρουδάτος* (33, 4), *ἀηδονολαλοῦσα* (61Γ,6, 165,36 καὶ 39), *πικροκυματοῦσα* (88, 35), *τῆς ἀηδονολαλούσας* (182, 2): ὁ τελευταῖος εἶναι ἓνας σπάνιος τύπος τῆς κοινῆς γλῶσσας ἰδίως στὸν πεζὸ λόγο. Τὸ ἴδιο ἐπίθετο τὸ συναντοῦμε μὲ δύο τύπους στὸν Παλαμᾶ: στὸ οὐδέτερο *ἀηδονόλαλο* (Β, 7, 51) καὶ στὸ θηλυκὸ *ἀηδονολαλοῦσα* (Π.Χ. 9, 48). Συναντοῦμε ἐπίσης καὶ τὸν τύπο *πικροκυματοῦσα* (Π. Μ. 5, 307).

Τὸ ἐπίθετο *μεγάλος* βρίσκεται στὰ δημοτικὰ τραγούδια μὲ δύο τύπους ποὺ ἔχουν κληρονομηθεῖ ἀπὸ τὴν ἀρχαία γλῶσσα: *μεγάλος* καὶ *μέγας* (74, 72) — *-μεγάλη* (θηλ.) (193,1) *μεγάλο* καὶ *μέγα* (148, 2 καὶ 3).

Στὰ ποιήματα τοῦ Παλαμᾶ συναντᾶμε συχνὰ τὸν ἀρχαιότερο τύπο: *μέγας* (Φλ. Β. 5, 64) *μέγα* (αἰτ. ἀρσεν.) (Φλ. Β. 5, 63), *μέγα* (ὄνομ. οὐδ.) (Φλ. Β., 5, 58).

Στὰ δημοτικὰ τραγούδια ἔχουμε ἐπίθετα σὲ διπλοῦς τύπους, ποὺ ὀφείλονται στὴ μετάθεση τοῦ τόνου χωρὶς ὅμως νὰ ἀλλάζει τὸ νόημα: *ὄριος-ια-ιο* (90 Γ', 18) καὶ *ὄριός-ιὰ-ιό*, *ὄριό κιβούρι* (43, 12).

Στὸ παλαμικὸ ἔργο συναντοῦμε ἐπίθετα ὅμοια μὲ αὐτὰ τῆς κοινῆς: ἄσεβος (B. 7, 51) ἀπάτριδος (Δ. Γ. 3, 415) κυκλώπειος (Φλ. B. 5, 55), ἀλλὰ ἔχουμε καὶ κυκλώπιος (B. 7, 41), σιβύλλικος (Δ. Γ. 3, 371), γιγάντικος (Δ. Γ. 3, 387 καὶ Φλ. B. 5, 53). Αὐτὰ τὰ τρία τελευταῖα ἐπίθετα δὲν εἶναι καθόλου συνηθισμένα στὴν κοινὴ δημοτικὴ, οὔτε τὰ συναντᾶμε στὴ λαϊκὴ ποίηση.

Θὰ ἦταν χρήσιμο ἀκόμη νὰ σημειώσουμε μερικὰ θηλυκὰ ἐπίθετα ποὺ ἔχουν οὐσιαστικοποιηθεῖ καὶ ποὺ ὁ Παλαμᾶς τὰ χρησιμοποιεῖ μὲ τὴ σημασία τῶν ἐπιθέτων: ἀθηναίισσα γύμνια (B. 7, 58)· στὴν κοινὴ γλώσσα τὸ ἀντίστοιχο ἐπίθετο εἶναι ἀθηναϊκὴ· εἰδωλολάτρισσα ψυχὴ (Φλ. B. 5, 67) τὸ ἀντίστοιχο ἐπίθετο τῆς κοινῆς εἶναι εἰδωλολατρικὴ· γῆ ἱέρισσα καὶ καπετάνισσα (Φλ. B. 5, 61) τὸ ἀντίστοιχο ἐπίθετο στὴν κοινὴ εἶναι ἱερὴ· τῆ ζωὴ τὴν πατριάρχισσα (Δ. Γ. 3, 427) ἀντὶ τοῦ ἐπιθέτου πατριαρχικὴ συνηθισμένου στὴν κοινὴ. Αὐτὸς ὁ τύπος τῶν θηλυκῶν ἐπιθέτων εἶναι σὲ μεγάλη ἔκταση στὴ Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ, σὲ μικρότερη στὸ Δωδεκάλογο τοῦ Γύφτου καὶ σχεδὸν ἀνύπαρκτη στὶς ἄλλες συλλογές. Αὐτὸ ἴσως ὀφείλεται στὸ γεγονὸς ὅτι τὰ ποιήματα αὐτὰ εἶναι πιὸ μεγάλα σὲ ἔκταση, ἐπικά, γι' αὐτὸ ἡ γλώσσα ποὺ χρησιμοποιεῖ ὁ ποιητὴς, ἀγγίζει τὸ ὕψιστο σημεῖο τῆς ἐκφραστικῆς τῆς δύναμης.

Κάθε ποιητὴς καὶ μάλιστα τῆς γενιᾶς τοῦ '80 χρησιμοποιεῖ ἐπίθετα, ἀλλὰ ὁ Παλαμᾶς περισσότερα ἀπ' ὅλους· τὸ ἐπίθετο γι' αὐτὸν δὲν χαρακτηρίζει μόνον τὸ οὐσιαστικὸ, ὅπως συμβαίνει στὴ λαϊκὴ ποίηση, ἀλλὰ παίζει ἀκόμη ἓνα ρόλο διακοσμητικὸ, πλουτίζει τὸ λεξιλόγιο, εἶναι ἀποτέλεσμα ἔρευνας καὶ ἀναζήτησης, γι' αὐτὸ ἀρκετὲς φορές εἶναι ἐκζητημένο, περίτεχνο, ἀλλὰ καὶ ἄχαρο.

Ἀπὸ τὴ συγκριτικὴ αὐτὴ ἐξέταση τῶν τύπων ποὺ παρουσιάζουν τὰ ὀνόματα (οὐσιαστικὰ καὶ ἐπίθετα) στὴ γλώσσα τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν καὶ στὴ γλώσσα τοῦ Παλαμᾶ παρατηροῦμε συμπερασματικὰ τὰ ἑξῆς:

α) Γενικὰ ἡ βάση στὴν κλίση τῶν οὐσιαστικῶν καὶ ἐπιθέτων εἶναι αὐτὴ ποὺ ἀποδέχεται σήμερα ἡ γραμματικὴ τῆς κοινῆς δημοτικῆς γλώσσας.

β) Συναντοῦμε ὅμως καὶ διπλοτυπίες· δίπλα στοὺς κοινούς τύπους ὑπάρχουν στὰ δημοτικὰ τραγούδια καὶ μερικοὶ ἰδιωματικοί, ποὺ τοὺς χρησιμοποιεῖ καὶ ὁ Παλαμᾶς γιὰ λόγους ὕφους ἢ ἀπὸ τὴν ἀνάγκη τοῦ μέτρου· εἶναι τύποι καθαρὰ ποιητικοί: οἱ ἄρχοντες καὶ οἱ ἀρχόντοι, οἱ ἄνθρωποι καὶ οἱ ἀθροῶποι, τοῦ κόρακα καὶ τοῦ κοράκου, τοὺς μήνες καὶ τοὺς μήνους κ.ἄ.

γ) Ὁ Παλαμᾶς χρησιμοποιεῖ νέους τύπους ποὺ δὲν ὑπάρχουν στὰ δημοτικὰ τραγούδια καὶ ποὺ ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ ἄρχισαν νὰ παρουσιάζονται στὴ γραπτὴ δημοτικὴ γλώσσα. Ἔτσι λ.χ. ὁ πληθ. τῶν ὀξυτόνων ἄρσεν. οὐσ. σὲ -τῆς στὰ δημοτικὰ τραγούδια σχηματίζεται πάντα ἀνισοσύλλαβος: μαθητάδες, προξενητάδες· ὁ Παλαμᾶς ὅμως δίπλα στὸν ἀνισοσύλλαβο τύπο σὲ -τάδες ἢ -τῆδες σχηματίζει καὶ τὸν ἰσοσύλλαβο τύπο σὲ -τές: οἱ μαθητές, γητευτές, γιορταστές,

διαφεντευτές. Εἶναι ἓνας νέος σχηματισμὸς ποὺ πολὺ συζητήθηκε, ἀλλὰ τελικὰ ἐπικράτησε στὴ γραπτὴ δημοτικὴ⁷.

δ) Ὁ Παλαμᾶς συνηθίζει στὴν ποίησή του τοὺς ἰδιωματικούς τύπους: ἡ παράδεισο - τῆς παράδεισος, ἡ Κύπρο - τῆς Κύπρος, τὸ μνημα - τοῦ μνημάτου, ποὺ δὲν ἔχουν ἐπικρατήσει στὴν κοινὴ δημοτικὴ. Ὅμως καὶ ὁ ἴδιος ὁ Παλαμᾶς στὰ πεζὰ του χρησιμοποιοῦ τὸς κοινούς τύπους: τῆς περιόδου (Πεζοὶ Δρόμοι Α' 10, 9) τοῦ δόγματος, τοῦ ζητήματος (αὐτόθ., 10 καὶ 16).

ε) Μερικὲς καταλήξεις θηλυκῶν οὐσιαστικῶν ποὺ βρίσκονται στὰ δημοτικὰ τραγούδια πολὺ ἄρρεσαν στὸν Παλαμᾶ καὶ παρουσιάζουν στὴν ποίησή του μεγάλη ἐπίδοση. Τέτοια λ.χ. εἶναι ἡ κατάληξη -τρα ποὺ σπάνια τὴ συναντοῦμε στὰ δημοτικὰ τραγούδια: μαλώτρα, δικάτρα, διαβάτρα· στὸν Παλαμᾶ ἡ κατάληξη αὐτὴ ἀφθονεῖ: ταράχτρα, κυβερνήτρα, ὁδηγήτρα· ξαγναντεύτρα κ.ἄ. Ἡ κατάληξη -ότη ποὺ τὴ συναντοῦμε στὰ δημοτικὰ τραγούδια κυρίως στὴ λέξη νιότη, στὸν Παλαμᾶ βρίσκεται καὶ σὲ πολλὲς ἄλλες λέξεις: ἀθωότη, λευκότη, ἀνθρωπότη. Στὰ πεζὰ ὅμως χρησιμοποιοῦ τὴν κατάληξη τῆς κοινῆς δημοτικῆς -ότητα: πολλαπλότητα (Ἡ Ποιητικὴ μου Α' 10, 407), ἀπλότητα (αὐτόθ. 415) κ.ἄ.

ΤΟ ΡΗΜΑ

Ὅπως τὸ οὐσιαστικὸ καὶ τὸ ἐπίθετο, ἔτσι καὶ τὸ ρῆμα στὸ σύνολό του κλίνεται ὅπως στὴν κοινὴ δημοτικὴ. Σημειώνουμε μερικὲς χαρακτηριστικὲς διπλοτυπίες ποὺ συναντοῦμε στὰ δημοτικὰ τραγούδια.

1) Ρήματα σὲ -ηκες -ηκε καὶ σὲ -ης -η

Ἐξετάζοντας τὰ δύο κείμενα παρατηροῦμε ὅτι ὁ παθητικὸς ἀόριστος ἐμφανίζεται μὲ δύο τύπους: μὲ τὶς κανονικὲς καταλήξεις στὸ β' καὶ γ' ἐνικὸ -ηκες -ηκε ἀλλὰ καὶ μὲ καταλήξεις -ης -η ποὺ εἶναι ἐπιβιώσεις τῆς ἀρχαίας κλίσης τῶν ρημάτων καὶ τὶς συναντοῦμε στὸ λαϊκὸ λόγο. Ἐτσι ἔχουμε 1) στὰ δημοτικὰ τραγούδια ἐκόπηκε (53A, 4), ἐπατήθηκε (53A, 16), δόθηκε (181, 6) ἀποκλείστηκε (58, 7), μαράθηκε (187, 5). Ἀλλὰ ἔχουμε ἐπίσης καὶ καταλήξεις -ης -η: ἐσβήστη (53A, 13), ἐγεννήθη (78B, 1), κακοφάνη (49, 8), ἐκόπη (53A, 4), ἐγάθη (11, 44).

Ἐπὶ τούτων περιπτώσεις ὅπου συναντοῦμε καὶ τοὺς δύο τύπους στὸν ἴδιον στίχο:

κ' ἐκόπηκε τὸ πέραςμα, κ' ἐκόπη τὸ γιοφύρι

(53 A, 4)

7. Μανόλη Τριανταφυλλίδης, Ὁ πληθυντικὸς τῶν ὀξύτονων ἀρσενικῶν σὲ -τῆς "Ἀπαντα, τόμος Β' σ. 243 κ.έ.

Τὸ φλάμπουρο τσακίστηκε, καὶ τὸ φανάρι ἐσβήστη.

(186,11)

Στὰ δημοτικὰ τραγούδια — μιλάμε πάντα γιὰ τὴ συλλογὴ Ν. Πολίτη μόνον — ἡ ἀναλογία τῶν δύο τύπων εἶναι περίπου ἡ ἴδια: 84 ἀόριστοι σὲ -ηκες -ηκε καὶ 75 σὲ -ης-η. Οἱ περισσότεροι τύποι σὲ -ης -η, ὀφείλονται:

α) στὸ μέτρο:

Κ' ἐκεῖ πὸ πνίγη ὁ Κωσταντῆς παλάτι ἐθεμελιώθη

(90 Α' 22)

ἦ

Κυρὰ ψηλά ἦταν τ' ἄκουσε καὶ τῆς ἀπολογήθη

(85,48)

β) Ὑπάρχουν περιπτώσεις πὸ ὁ τύπος σὲ -ης -η ὀφείλεται στὴν ὁμοιοκαταληξία:

*Ἄρρωστημένος τοῦ γιατροῦ πάντα ζητάει βοτάνι,
κ' ἐγὼ σοῦ ζήτησα φιλί, πολλὰ σοῦ κακοφάνη.*

(135, ξγ')

ἦ

*Καὶ τὸ βιολὶ τσακίστηκε, καὶ τὸ καντήλι ἐσβήστη,
καὶ τὸ καράβι τ' ὄμορφο κ' ἐκεῖνο ἀπικουπίστη.*

(197, 7-8)

Αὐτὸ πὸ μποροῦμε νὰ ποῦμε γιὰ τοὺς δύο αὐτοὺς τύπους τοῦ ἀορίστου εἶναι ὅτι ἦταν σὲ χρῆση καὶ οἱ δύο, γιὰτὶ ὁ λαϊκὸς ποιητῆς δὲν νοιαζόταν γιὰ τὴν ἱστορικὴ προέλευσή τους, ἀλλὰ τοὺς χρησιμοποιοῦσε ἀδιάκριτα.

2) Στὸν Παλαμᾶ οἱ δύο αὐτοὶ τύποι στίς πρῶτες τοῦ ποιητικῆς συλλογῆς ἐμφανίζονται τὴν ἴδια περίπου ἀναλογία: 79 σὲ -ηκες -ηκε, 68 σὲ -ης -η. Στὴ Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ ἡ διαφορὰ εἶναι ὀλοφάνερη: ἔχουμε 50 τύπους σὲ -ηκες -ηκε καὶ 10 σὲ -ης -η καὶ ἡ ἀναλογία αὐτὴ συνεχίζεται μέχρι τὶς τελευταῖες συλλογῆς.

Αὐτὴ ἡ στατιστικὴ μᾶς ἐπιτρέπει νὰ συμπεράνουμε πὼς ἡ κατάληξη τῆς δημοτικῆς ἐπιβάλλεται στὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ. Ἡ κατάληξη -ης, -η καθὼς ἐρχόταν ἀπὸ τὴν ἀρχαία, θεωρήθηκε καθαρευουσιάνικη καὶ δὲν πολυχρησιμοποιήθηκε. Ἡ χρῆση τῆς ὀφείλεται κυρίως α) στὸ μέτρο :

*καὶ τοῦ κάκου σὰ ληστής καὶ σὰ φονιάς
δὲ σταυρώθη ὁ Ναζωραῖος· ἀπὸ πάνω σου,
κόσμε, πέρασε ὁ θλιμμένος βαρὺς ἴσκιος του,
καὶ σὲ κάρφωσε ἡ ματιὰ τῆς Παναγιᾶς.*

(Δ. Γ. 3,363)

ῆ

Γιατ' εἶναι μέγα τὸ σπαθὶ πῶσφαξε τὸν πατέρα,
γιατ' εἶναι μέγα τὸ σπαθί, καὶ μέγα καὶ τὸ κοῖμα,
γιατ' εἶναι καὶ ἡ βασίλισσα πὺ ἀρονήθη πὺ μεγάλη.

(Φλ. Β. 5,46)

Ἐπάρχουν περιπτώσεις πὺ αὐτὸς ὁ τύπος τοῦ ἀορίστου ὀφείλεται β) στὴν ὁμοιοκαταληξία:

Μέσα σὲ σάλα κάθονται χρυσῆ κι ἀρωματωμένη,
Ἀνάμεσα ὁ ἀρχηγός, καὶ γύρω οἱ καπετάνοι
Μὲ γράμμα πὺ μαυρολογᾶ ἕνας ἔς τὴν θύρα ἐφάνη⁸.

(Τρ. Π. 1,40)

Μὴν εἶσαι ἀρχαῖον ἀγάλμα κ' ἕνας θεὸς βουλήθη
νὰ σοῦ ταράξη μὲ ζωὴν ἀνθρωπινὴ τὰ στήθη;

(Μ. Ψ. 1,232)

II) Στὰ κείμενα πὺ μελετοῦμε παρατηροῦμε ποικιλία στὴν κατάληξη καὶ στὸν τονισμὸ τοῦ γ' πληθυντικοῦ τοῦ ἐνεργητικοῦ καὶ τοῦ παθητικοῦ ἀορίστου.

1) Ποικιλία στὸν τονισμὸ

Παρατηροῦμε ὅτι, ἂν καὶ ὁ συνηθισμένος τύπος τοῦ 3ου πληθ. στὸν ἐνεργητικὸ καὶ παθητικὸ ἀόριστο τονίζεται στὴν προπαραλήγουσα, τόσο στὰ δημοτικὰ τραγούδια, ὅσο καὶ στὸν Παλαμᾶ πολὺ συχνὰ ὁ τόνος κατεβαίνει στὴν παραλήγουσα, εἴτε γιὰ λόγους μετρικούς, εἴτε γιὰ τὴν ὁμοιοκαταληξία.

Στὰ δημοτικὰ τραγούδια: ραγιστῆκαν (159, 4) ἀντὶ ραγίστηκαν, ἀρχίξαν (18Α, 5) ἀντὶ ἀρχιξαν, ἀπέθαναν (92, 82) καὶ πεθάναν (92, 20).

Στὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ ἔχουμε: χαράξαν (Π. Χ. 9, 321) ἀντὶ χάραξαν, ἀνοίξαν (Παρ. 7, 203) ἀντὶ ἀνοιξαν, δεθῆκαν (Δ. Γ. 3, 348) ἀντὶ δέθηκαν, ἀρρωστῆσαν (αὐτόθ.) ἀντὶ ἀρρώστησαν, χτικιάσαν (αὐτόθ.) ἀντὶ χτίκιασαν.

2) Ποικιλία στὶς καταλήξεις -αν -ανε

Στὰ δημοτικὰ τραγούδια: ἀνάψαν (5, 14) καὶ ἀνάψανε (8, 12) ἔπιασαν καὶ σπάσανε (5, 17), ἐσυναχτήκανε (18Α, 5), ψένανε (27, 4), ψήνανε (29, 4) εἶχαν (29, 4) τοὺς πῆσαν καὶ τοὺς θάψανε (87, 48).

Στὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ: μεθοῦσαν (Δ. Γ. 3, 406) χαράξαν (Π. Χ. 9, 321), φούντωσαν (αὐτόθ. 353) ἀρρωστῆσαν (Δ. Γ. 3, 348), χτικιάσαν (αὐτόθ.)

8. Στὸ δημοτικὸ τραγούδι οἱ τύποι ἐφάνη, πολὺ τοῦ κακοφάνη εἶναι πὺ διαδεδομένοι. Συναντοῦμε π.χ. 10 κακοφάνη, ἐφάνη καὶ 4 φάνηκεν, κακοφάνηκεν. Ἴσως θὰ μπορούσαμε ἐδῶ νὰ μιλήσουμε καὶ γιὰ λαϊκὸ ἀρχαϊσμὸ.

Ἄλλὰ ἔχουμε καὶ τύπους μὲ τὴν κατάληξη -ανε· χαρήκανε (Δ. Γ. 3, 368), ἀναστήσανε (αὐτόθ., 327), ζήσανε (αὐτόθ., 348), χαροκοπούσανε (αὐτόθ., 406).

Ἡ προσθήκη τοῦ ε στὴν κατάληξη -αν μᾶς ἀναγκάζει (α) νὰ κατεβάσουμε τὸν τόνο στὴν καινούργια προπαραλήγουσα, π.χ. ἀναψαν-ἀνάψανε, φούντωσαν-φουντώσανε καὶ (β) ἢ συλλαβικὴ αὔξηση ἐπειδὴ πιά εἶναι ἄτονη ἐξαφανίζεται, π.χ. ἔζησαν-ζήσανε, ἔπαιξαν, παίξανε.

Ἐπάρχουν ὅμως ἀρκετὲς περιπτώσεις καὶ στὰ δύο κείμενα ποὺ ἂν καὶ ἔχουμε κατάληξη -ανε ἔχουμε καὶ τὴν ἄτονη συλλαβικὴ αὔξηση. Αὐτὸ ἐξηγεῖται

α) Ἀπὸ τὶς ἀνάγκες τοῦ μέτρου:

Ἀποβραδὶς ἐπαίζανε μὲ γέλια, μὲ κανάκια,

(81, 51)

ἢ στὸν Παλαμᾶ

Ῥοαῖα εἶνε καθεμιά, δὲ μοιάζει μὲ τὴν ἄλλη,
Κι' ὄλες ἐκεῖνες ἐμπροστὰ 'ς τὰ ἰδικά σου κάλλη
Ἐκιτριώσανε μιὰ μέρα.

(Γρ. II. I, 121)

β) Ἀπὸ τὴ συνίζηση στὸ στίχο:

Ὅσο ν' ἀνοίξη ἢ πόρτα, χίλιοι ἐμπήκανε,
κι' ὄσο νὰ μισανοίξη, γέμισ' ἢ αὐλή,

(73, 38-39)

ἢ στὸν Παλαμᾶ:

— Καὶ ἡ φωνὴ τοῦ γέρου ἐτρεμούλιασε.
Κ' οἱ δοξαριὲς 'ς τὰ τέλια ἐσπαρταρίσανε. —

(Γρ. II. I, 35)

Βέβαια οἱ περιπτώσεις ἀορίστων σὲ -ανε καὶ μὲ αὔξηση εἶναι σπάνιες.

Πάντως οἱ δύο τύποι ἀορίστου -αν, -ανε, ἔχουν χρησιμοποιηθεῖ χωρὶς προτίμηση τόσο στὰ δημοτικὰ τραγούδια, ὅσο καὶ στὴν παλαμικὴ ποίηση. Συμβαίνει δὲ νὰ βρίσκονται καὶ στὸν ἴδιο στίχο ἢ σὲ συνεχόμενους στίχους.

Καὶ τὰ φουσέκια ἀνάψανε, κι' ὄλοι φωτιά γενῆκαν

(8, 12)

γ) Μπορεῖ κανεὶς νὰ ἐξηγήσει τὴν χρῆση τοῦ τύπου σὲ -ανε ἀπὸ τὸ μέτρο, ἀλλὰ ὅπωςδήποτε ὑπάρχει ἡ ποικιλία τῶν τύπων αὐτῶν, π.χ. στὸ στίχο:

Τοὺς πῆσαν καὶ τοὺς θάψανε τοὺς δυὸ σ' ἓνα μνημούρι.

(87, 48)

ὅπου ἡ ἀντικατάσταση τοῦ τύπου θάψανε ἀπὸ τὸν τύπο ἔθαψαν δὲν θὰ εἶχε ἐπιπτώσεις στὸ μέτρο.

Καὶ στὸν Παλαμᾶ ἔχουμε τοὺς δύο τύπους στὸν ἴδιο στίχο:

*Γρόκησε τί λέει τὸ δέντρο
ποὺ τὸ κόψαν καὶ τὸ κάμανε καράβι*

(Δ. Γ. 3,316)

Τοὺς συναντοῦμε ἐπίσης καὶ σὲ συνεχόμενους στίχους. Ἡ διαφορὰ τῶν τύπων ὀφείλεται μᾶλλον στὸ μέτρο:

*Κ' ἔρχονται οἱ γύφτοι...
νὰ ποῦν πὼς εἶναι σπιτωμένοι,
καὶ πὼς χαρήκανε τὴ ζέστα...
καὶ πὼς χαρήκαν καὶ τὸ δρόσος.*

(Δ. Γ. 3,368)

καὶ παρακάτω:

*τοὺς ἀρνηθήκαν καὶ οἱ δικοὶ τους,
καὶ τοὺς μισήσανε πιὸ ἀπ' ὄλους,
τὸ αἷμα τους, οἱ ἄλλοι γύφτοι,*

(Δ. Γ. 3,368-369)

Ἡ ὑπαρξὴ πάντως καὶ τῶν δύο τύπων βρίσκεται καὶ σὲ ποιήματα ποὺ ἔχουν ἐλεύθερο μέτρο. Τὸ συμπέρασμα ποὺ βγαίνει εἶναι ὅτι ἡ χρῆση καὶ τῶν δύο τύπων -αν, -ανε εἶναι τὸ ἴδιο ἀποδεκτὴ καὶ χρησιμοποιεῖται ἐλεύθερα τόσο στὴ λαϊκὴ ὅσο καὶ στὴν προσωπικὴ ποίηση.

III) Ἡ αὐξηση

Ἡ αὐξηση τοῦ ρήματος εἶναι ἓνα φαινόμενο ποὺ πρέπει ἰδιαίτερα νὰ μελετηθεῖ.

α) Ἡ χρονικὴ αὐξηση

Ἡ χρονικὴ αὐξηση ποὺ δὲν τὴ συναντοῦμε ποτὲ στὴν κοινὴ δημοτικὴ, ἀπουσιάζει ἐντελῶς τόσο ἀπὸ τὰ δημοτικὰ τραγούδια (μὲ ἐξάιρεση τὰ διαλεκτικά), ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν ποίηση τοῦ Παλαμᾶ. Ἐτσι συναντοῦμε πάντα ἀναύξητους τύπους ὅπως: ἀγνάντευα, ἀγαποῦσα, ἀκούσατε, ἐρχόμεουν. Οἱ τύποι ὠρίζα, ὠρισα, ξώρικισα, γράφονται μὲν σὰν νὰ ἔχουν χρονικὴ αὐξηση, γιὰτι διατηροῦν τὴν ἱστορικὴ ὀρθογραφία, ἀλλὰ φωνητικὰ δὲν ἔχουν τίποτε τὸ διακριτικό· μὲ ἢ χωρὶς αὐξηση προφέρονται τὸ ἴδιο.

β) Ἡ τονικὴ συλλαβικὴ αὐξηση

Ἡ τονικὴ συλλαβικὴ αὐξηση διατηρεῖται ἀπαραιτήτως γιὰτι ἀκολουθεῖ τὸ νόμο σύμφωνα μὲ τὸν ὁποῖο τονισμένο φωνῆεν στὴν ἀρχὴ τῆς λέξης δὲν χάνεται: ἔκαμα, ἔφερνες, ἔστελνε, ἔγερναν.

γ) Ἡ ἄτονη συλλαβική αὕξηση

Ἡ ἄτονη συλλαβική αὕξηση τόσο στὰ δημοτικὰ τραγούδια ὅσο καὶ στὸν Παλαμᾶ ἄλλοτε διατηρεῖται καὶ ἄλλοτε χάνεται. Μετὰ ἀπὸ ἓνα στατιστικὸ καὶ συγκριτικὸ ἔλεγχο τοῦ φαινομένου αὐτοῦ καταλήξαμε στὶς ἀκόλουθες παρατηρήσεις⁹.

1) Ἡ ἄτονη συλλαβική αὕξηση καὶ τὰ δημοτικὰ τραγούδια

Οἱ ρηματικοὶ τύποι τῶν ἱστορικῶν χρόνων (παρατατικοῦ καὶ ἀορίστου) γιὰ τὰ ρήματα ποὺ ἀρχίζουν ἀπὸ σύμφωνο φτάνουν τοὺς 956. Σ' αὐτὸν τὸν ἀριθμὸ δὲ συμπεριλαμβάνονται τὰ δισύλλαβα παροξύτονα ρήματα ποὺ ἔχουν τὸν τόνο στὴ συλλαβική αὕξηση (π.χ. τρέχω-ἔτρεχα). Ἀπὸ τοὺς 956 τύπους α) οἱ 653, δηλαδή τὸ 68,35%, δὲν ἔχουν αὕξηση καὶ β) οἱ 303, δηλαδή τὸ 31,65%, διατηρεῖ τὴν ἄτονη συλλαβική αὕξηση.

Ἀπὸ τοὺς 303 τύπους ποὺ διατηροῦν τὴν αὕξηση οἱ 83 τὴ διατηροῦν μόνον στὴ γραφή καὶ ὄχι φωνητικὰ διότι ἀκολουθοῦν τὸ σύνδεσμο καὶ ἦ κι ἦ κ' ἦ τὴν αἰτιατική ἐνικοῦ τῶν προσωπικῶν ἀντωνυμιῶν μέ, σέ. Ἔτσι ἔχουμε:

κ' ἐσφούγγιζε τὰ μάτια του μ' ἓνα χρυσὸ μαντήλι.
(14,2)

Μαννούλα, μ' ἐφαρμάκωσες, ἀπ' τὸ θεὸ νὰ τό 'βρης!
(77,32)

'Απὸ μικρὸς σ' ἐφύτεψα μέσ στῆς καρδιάς τὰ βάρη,
(135, ιε')

Ἡ διατήρηση αὐτῆς τῆς γραφῆς δημιουργεῖ προβλήματα. Θέλουμε νὰ πιστεύουμε ὅτι ὁ λαϊκὸς ποιητὴς ὅταν ἀπάγγελνε ἢ τραγουδοῦσε τὸ τραγούδι του σκεφτόταν τὶς ἐκφράσεις: μέ φαρμάκωσες, σέ φύτεψα. Ἴσως ἡ γραφή μέ τὴ συλλαβική αὕξηση νὰ ὀφείλεται στὸ συγγραφέα τῆς συλλογῆς. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Ν. Πολίτη καὶ ἄλλοι συγγραφεῖς συλλογῶν προτιμοῦν αὐτὴ τὴ γραφή ποὺ εἶναι περισσότερο λόγια παρὰ λαϊκή.

Ἄν λοιπὸν ἀφαιρέσουμε τὰ 84 αὐτὰ παραδείγματα ἔχουμε 219 τύπους μέ ἄτονη συλλαβική αὕξηση, δηλ. 72,28% ἔναντι 31,65%.

Ἀλλὰ καὶ αὐτὲς οἱ περιπτώσεις δὲν εἶναι χωρὶς ἐξήγηση.

α) Ἡ διατήρηση τῆς ἄτονης συλλαβικῆς αὕξησης ὀφείλεται, κατὰ κύριο λόγο, στὸ μέτρο:

Ἐχάλασες τόση Τουρκιά, σπαῖδες κι' Ἀρβανίτες
(5,21)

9. Γιὰ τὴ χρονική καὶ συλλαβική αὕξηση καὶ γιὰ τὴν ἀστάθεια τῆς βλ. Μ. Τριανταφυλλίδη "Ἀπαντα. τόμος Β' σ. 206 καὶ 215.

Ἐμεῖς ἐβγήκαμε ταχιά μέσ' ἀπὸ τὸ χωριό μας,
(33,7)

Ὀλονυχτὶς ἐπίνανε ὅσο νὰ ξημερώση.
(49,16)

Λεβέντης ἐροβόλαγε ἀπὸ τὰ κορφοβούνια·
(214,1)

β) Ἡ διατήρηση τῆς ἄτονης συλλαβικῆς αὔξεσης ὀφείλεται καὶ στὴ συνί-
ζηση. Τὰ δημοτικὰ τραγούδια παρουσιάζουν συχνὰ ἓνα κυματισμὸ στὴ φωνή
ποῦ δημιουργεῖται ἀπὸ τὴ συνεκφώνηση δύο διαφορετικῶν φωνηέντων:

Καὶ ἡ μιὰ τὴν ἄλλη ἐλέγανε καὶ ἡ μιὰ τὴν ἄλλη λένε
(12,8)

Οἱ κάμποι ἐπρασινίζανε, τὰ πλάγια κοκκινίζαν·
(70,22)

Τί ἐσήμανε ἡ Παντάνασσα, νὰ πάω νὰ προσκυνήσω.
(74,181)

Καὶ τὸ γεφύρι ἐράγισε καὶ τὸ ποτάμι στάθη,
(129 B,4)

2) Ἡ ἄτονη συλλαβικὴ αὔξεση καὶ ὁ Παλαμᾶς

Ἡ ἄτονη συλλαβικὴ αὔξεση στὸ ποιητικὸ ἔργο τοῦ Παλαμᾶ παρατηροῦμε
ὅτι δὲν ἐμφανίζεται μὲ τὴν ἴδια συχνότητα σ' ὅλο του τὸ ἔργο. Στὴν πρώτη του
συλλογὴ ἢ ἀναλογία τῶν αὔξημένων ρηματικῶν τύπων, εἶναι ἀξιόλογη. Συγκε-
κριμένα ὑπάρχουν 189 τύποι, δηλαδὴ 53,85% χωρὶς αὔξεση καὶ 162 τύποι,
δηλαδὴ 46,15% μὲ αὔξεση. Πρέπει ἐδῶ νὰ σημειώσουμε ὅτι ἓνας μεγάλος ἀρι-
θμὸς τῶν τελευταίων αὐτῶν τύπων (52,47%) ὀφείλεται σὲ μετρικοὺς λόγους:

Ἡ μοῖρες ἐφυλάξαν τὸ τραγούδι της,
Καὶ ριζικὸ τό 'γράψαν 'ς τὸ βιβλίο τους·
(Τρ. Π. I,35)

ἦ

Χά! Χά! μὰ δὲν ἐγνώριζες μιὰ 'μέρα ἐσὺ μὲ ποιόνε
Θὲ νᾶχες νὰ λογαριασθῆς νεκρός, Βουλγαροκτόνε!
(Τρ. Π. 1,168)

β) Ἐξ ἄλλου ἔχουμε ἓνα 15,31% τῶν τύπων μὲ ἄτονη συλλαβικὴ αὔξεση
ποῦ ὀφείλεται στὴ συνίζηση ποῦ φάνηκε ἀπαραίτητη στὸν ποιητὴ. Ἡ συνίζηση
χρησιμοποιεῖται ἀπὸ τὸ λαϊκὸ ποιητὴ φυσικὰ καὶ ἀσυνείδητα· στὸν Παλαμᾶ
γίνεται ἀντικείμενο συνειδητῆς ἀπασχόλησης μὲ στόχο νὰ δημιουργηθεῖ ὁ κυ-
ματισμὸς τῆς φωνῆς ποῦ δίνει μεγαλύτερη γοητεία στὸ στίχο.

Μὲ γράμμα πὸν μαυρολογᾶ ἕνας ᾽ς τὴν θύρα ἐφάνη.
(Τρ. Π. I,40)

Μ' ἀγάπη κι' ἄλλοι ἐζούσανε, μὰ ὄχι μὲ τὴν ἴδια
(Τρ. Π. I,124)

Τέτοια φουροτοῦνα ἐχάλασε καὶ σᾶς, δυστυχισμένες!
(Τρ. Π. I,48)

Ἐπίσης ἕνα μεγάλο μέρος αὐξημένων τύπων σ' αὐτὴ τὴ συλλογὴ δὲν εἶναι αἰσθητὸ φωνητικά, ἀλλὰ μόνο στὴ γραφὴ. Αὐτὸ συμβαίνει, ὅπως καὶ στὰ δημοτικὰ τραγούδια, ὅταν ὁ ρηματικὸς τύπος ἀκολουθεῖ τὸν ἐκθλιβόμενο συμπλεκτικὸ σύνδεσμο καὶ ἢ τὶς προσωπικὲς ἀντωνυμίες μέ, σέ. Οἱ ρηματικοὶ αὐτοὶ τύποι στὰ *Τραγούδια τῆς Πατρίδος μου* εἶναι ἀνεκτοί ἀπὸ τὸν Παλαμᾶ πὸν εἶναι ἐπηρεασμένος ἀπὸ τὴ λόγια ποίηση τῆς ἐποχῆς του:

*Τῆς λίμνης τὰργυρὰ νερά, τὰ μαῖστράλια, ὁ ἥλιος,
Δυνάμωσαν κ' ἐψήσανε κι' ἀργάσαν τὸ κορμί του,*
(Τρ. Π. 1,48)

(ἀντί: καὶ ψήσανε).

Μ' ἐπήγαν κ' ἐγονάτισα, μικρὸ πουλί, ἔμπροστά της,
(Τρ. Π. 1,135)

(ἀντί: μὲ πῆγαν, καὶ γονάτισα).

Στὶς ἐπόμενες συλλογὲς ἔχουμε μιὰ αἰσθητὴ ἀλλαγὴ στοὺς αὐξημένους τύπους. Ἐτσι στὸν *Ἕγνο τῆς Ἀθηνᾶς* δὲν ἔχουμε καθόλου αὐξηση ἐνῶ στὰ *Μάτια τῆς Ψυχῆς μου* συναντοῦμε 42 περιπτώσεις, δηλαδὴ 24% ἀπὸ τὶς ὁποῖες ἕνα σημαντικὸ ποσοστὸ 27% ὀφείλεται στὴ συνίζηση.

Γύρισε πάλι, γύρισε στὰ μέρη πὸν ἐγεννήθης!
(Μ. Ψ. I,223)

Στὸν πύργο, νεραϊδόχτιστο, πὸν ἐζοῦσε χωρισμένη,
(Μ. Ψ. I,287)

Τέλος ἔχουμε 10 τύπους πὸν δικαιολογοῦνται ἀπὸ τὸ μέτρο:

*δὲ βλέπω πὼς ἐπλάστηκα γιὰ χῶμα ἀπὸ τὸ χῶμα,
καὶ πὼς μὲ ζώνει τὸ Ἄπειρο πὸν δὲν μπορῶ νὰ νοιώσω.*
(Μ. Ψ. I,244)

Στὶς συλλογὲς πὸν ἀκολουθοῦν, δηλαδὴ στοὺς *Ἰαμβους καὶ Ἀνάπαιστους*, στὸν *Τάφο*, στοὺς *Παράδεισους* ἔχουμε μόνον 7 περιπτώσεις ρημάτων μὲ ἄτονη συλλαβικὴ αὐξηση ἀπὸ τὶς ὁποῖες οἱ 5 δικαιολογοῦνται ἀπὸ τὸ μέτρο, ἐνῶ στὶς ἄλλες δύο περιπτώσεις θὰ μπορούσαμε νὰ ἔχουμε καὶ ἀναύξητους τύπους.

Αὐτὸ τὸ ποσοστὸ παραμένει ἐλάχιστο καὶ στὶς ἐπόμενες συλλογές. Ἔτσι στὴν Ἑσάλευτη Ζωὴ ἔχουμε 17 τύπους μὲ συλλαβικὴ αὐξηση, ἐνῶ 607 δὲν ἔχουν. Ἄν λάβουμε δὲ ὑπόψη μας ὅτι οἱ 14 περιπτώσεις ὀφείλονται στὸ μέτρο καὶ ἄλλες 2 στὴ συνίζηση δὲν μένει παρὰ μία περίπτωση ὅπου πράγματι ἐπιλέγει ὁ ποιητὴς τὸν αὐξημένο τύπο τοῦ ρήματος.

Στὰ ἔργα τῆς ὀριμότητος τοῦ ποιητῆ ἡ ἄτονη συλλαβικὴ αὐξηση εἶναι ἀνύπαρκτη. Στὸ Δωδεκάλογο τοῦ Γύφτου ἔχουμε μόνον 3 περιπτώσεις, δηλαδὴ 1,01% στὴ Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ καμία. Στὴν Πολιτεία καὶ Μοναξιά ἔχουμε μόνον 2 περιπτώσεις μὲ αὐξηση καὶ αὐτὲς ὀφείλονται στὸ μέτρο (στὸ ποίημα Στέλλα Βιολάντη). Στούς Βωμοὺς συναντοῦμε 6 τύπους μὲ αὐξηση· ὁ ἓνας ἀπ' αὐτούς ὀφείλεται στὸ μέτρο. Τέλος στὰ Δεκατετράστιχα καὶ στοὺς Πεντασύλλαβους δὲν ἔχουμε καμία περίπτωση ρήματος μὲ ἄτονη συλλαβικὴ αὐξηση. Μὲ ἐξαιρέση λοιπὸν τὴν πρώτη συλλογὴ τοῦ Παλαμᾶ, στὶς ἄλλες ἡ παρουσία τῆς αὐξησης εἶναι σπάνια καὶ τέλος ἐξαφανίζεται.

Ἡ ποικιλία ποὺ παρουσιάζουν οἱ ρηματικοὶ τύποι τόσο στὰ δημοτικὰ τραγούδια ὅσο καὶ στὰ ποιήματα τοῦ Παλαμᾶ, ὀφείλεται κύρια σὲ λόγους μετρικούς (ἢ κάποτε καὶ στὴν ἀνάγκη τῆς ὁμοιοκαταληξίας), ἀλλὰ πάντως, προσθῆται κάτι στὸ ὕφος ποὺ γίνεται ἔτσι ζωηρότερο καὶ ἀποφεύγεται ἡ μονοτονία. Ἀπὸ τοὺς τύπους αὐτοὺς ποὺ πῆρε ὁ Παλαμᾶς ἀπὸ τὰ δημοτικὰ τραγούδια μόνον ὀρισμένοι ἀνήκουν στὴν κοινὴ δημοτικὴ γλῶσσα τοῦ γραπτοῦ λόγου, ὅπως ἔχουν καθιερωθεῖ ἀπὸ τὴ «Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ¹⁰»: (ἐ)βασίλευε, (ἐ)θυσίασε, ἔπιασαν, κόπηκε, στάθηκε, χάρηκαν κ.λ.π. Οἱ ἄλλοι τύποι ποὺ παρουσιάζουν διαφορετικὴ μορφή ἔμειναν καὶ μετὰ τὸν Παλαμᾶ ὡς καθαρὰ ποιητικοί: ἐσθήστη, κοιμήθη.

ΑΝΤΑ ΚΑΤΣΙΚΗ-ΓΚΙΒΑΛΟΥ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

Τὰ ἔργα τοῦ Παλαμᾶ στὰ ὁποῖα γίνονται παραπομπές σημειώνονται ἢ μὲ ὀλόκληρους τοὺς τίτλους ἢ μὲ τὶς ἀκόλουθες συντομογραφίες:

Α. Ζ.	=	Ἡ Ἑσάλευτη Ζωὴ
Β.	=	Βωμοὶ
Δ. Γ.	=	Ὁ Δωδεκάλογος τοῦ Γύφτου
Δειλ.	=	Δειλοὶ καὶ Σκληροὶ Στίχοι
Ἡρ. Τριλ.	=	Ἡρωϊκὴ Τριλογία

10. Ἐννοοῦμε τὴ «Νεοελληνικὴ Γραμματικὴ» τοῦ Μανόλη Τριανταφυλλίδη ἐκδ. ΟΕΣΒ, Ἀθῆναι, 1941.

Κ. Λιμν.	=	Οί Καημοί τῆς Λιμνοθάλασσας
Κ. Τ.	=	Ὁ Κύκλος τῶν Τετραστίχων
Μ. Ψ.	=	Τὰ Μάτια τῆς Ψυχῆς μου
Π.	=	Οἱ Παράδεισοι
Παρ.	=	Τὰ Παράκαιρα
Π. Μ.	=	Ἡ Πολιτεία καὶ ἡ Μοναξιά
Π. Χ.	=	Περάσματα καὶ Χαιρετισμοὶ
Σ. Γ.	=	Σατιρικά Γυμνάσματα
Τ.	=	Τάφος
Τρ. Π.	=	Τὰ Τραγούδια τῆς Πατρίδος μου
Υ. Α.	=	Ὁ Ὕμνος τῆς Ἀθηνᾶς
Φλ. Β.	=	Ἡ Φλογέρα τοῦ Βασιλιᾶ
Χαιρ. Ἑλ.	=	Οἱ Χαιρετισμοὶ τῆς Ἑλιογέννητης

(Ὁ πρῶτος ἀριθμὸς μετὰ τῆ συντομογραφία δείχνει τὸν τόμο τῶν Ἀπάντων, ὅπου παραπέμπουμε, καὶ ὁ δεύτερος τῆ σελίδα).